

Research Paper

Digital Memory of War: A Case Study on the Telegram Group of Ex-Combatants of the Eight-Year Iran-Iraq War

Mohammad Mahdi Farzbod*¹

¹ Ph.D. in Sociology, Department of Social Sciences, Faculty of Humanities & Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. mahdifarzbod@yahoo.com

10.22080/ssi.2022.23378.1994

Received:

April 10, 2022

Accepted:

August 27, 2022

Available online:

September 18, 2022

Keywords:

Digital memory,
Collective memory,
Memories of the war, The
eight-year Iran-Iraq war,
Social media

Abstract

Objectives: New social media have created a new arena where memories are no longer just consumed, but produced creatively in a participatory way. In the current research, by studying the Telegram group belonging to ex-combatants of one of the brigades of the 10th Seyed-al-Shohada Division in Tehran, it was tried to answer the following question: 1. What narrative patterns or schemas are the manifestations of the collective memories of the war configured in this new arena? 2. To what extent are these patterns different from the schemas that formulate the official form of the collective memory of the war? 3. In fact, to what extent does this new ecology of the war memory have the capacity to become an arena for promoting alternative memory? **Methods:** In this study, using the method of virtual ethnography, it has been described that how the collective memory of the war is structured among the members of the Telegram group, and by using the thematic analysis technique, the cognitive schemas that form the semantic and interpretive frameworks of remembering the important events of the war have been patterned. **Results:** During the coding process, in the first stage, 404 descriptive categories, in the second stage, 27 interpretive categories, and finally, among them, 4 comprehensive categories were obtained, including the "construction of meaning in people's memory", "memory sites", "search for meaning" and "memory and identity". **Conclusion:** The results showed that the possibility of using dynamic platforms such as Telegram has extended the memory capacity and performance of the ex-combatants and it has created a new arena for configuring, aggregating and promoting alternative narratives and competing with the official frameworks of war memory.

*Corresponding Author: Mohammad Mahdi Farzbod

Address: Department of Social Sciences, Faculty of Humanities & Social Sciences, University of Mazandaran, Babolsar, Iran. **Email:** mahdifarzbod@yahoo.com

Extended Abstract

1. Introduction

The premise of collective memory studies is that "our social environment affects the way we remember the past" (Zerubavel, 1997, p. 81). Today, mass media play the most important role in creating collective memories. Over the past decade, emerging social media platforms such as Telegram have helped shape a "new memory ecology" (Brown & Hoskins, 2010, p. 94), and have provided people with an alternative communication space for sharing marginal and informal memory schemas. While in the past, the news media enjoyed a privileged position in the public sphere, now the voice of citizens instead of news producers has a public space where they can present their ideas and opinions (Harp et al., 2018). Thus, it can be said that new media are one of the most important factors shaping the status and place of memory in today's modern society, and the evolution in the role and form of collective memory today is under the influence of technological changes in the means of communication (Misztal, 2003, p. 22). Various researchers tried to make these new formations of memory understandable with concepts such as "mediated memory", "new memory", "memobilia", "extended memory", "digital memory", "online memory", and "e-memory". In their researches, they showed that by using dynamic platforms known as "Web 2.0", the memory capacity and performance of the citizens has been increased and this possibility has been provided for them, so that they are no longer just consumers of other people's memories like in the past. However, they can produce memories creatively and in a participatory, decentralized and de-territorialized manner. In this way,

marginalized communities, now with access to social networks, have a unique opportunity to confront the hegemonic narratives of history by presenting their own interpretive models of the past events and through the construction of their collective memory, they have the power to challenge. In Iran, the advancement of communication technologies has allowed groups in civil society to have their commemorative strategies from the past events, sometimes alongside the government and sometimes against it, and to form specific memory communities centered on retelling the shared historical experiences. In this article, one of these memory communities in the Telegram social network, created with the aim of sharing common memories of the war among a group of ex-combatants in the Iran-Iraq war, has been examined. The main question of this research addresses narrative patterns of the configuration of the collective memories of war in this telegram group and the difference between these patterns from the schemes formulated by the government.

2. Methods

In this research, a virtual ethnographic method has been used. Using this method, an attempt has been made to provide a detailed description of the way of structuring the collective memory of the war among the members of the Telegram group belonging to the ex-combatants of one of the brigades of the 10th Seyed-al-Shohada Division in Tehran. For this purpose, for about three years (2013-2016), with the knowledge of the subject of the research in the field of study, i.e. the mentioned Telegram group, the researchers had a purposeful presence and collected the data. In this study, the thematic analysis technique was used to analyze the messages and identify the

cognitive schemas that make up the semantic and interpretive frameworks of remembering the important events of the war.

3. Results

The application of the thematic analysis made it possible to obtain a typology of the forms of cognitive schemas, through which the members of the investigated community of ex-combatants interpret and remember the common events of the war. For this purpose, first, the research data (text of conversations and interviews) were compressed and summarized in specific semantic units and a label was considered for each of them, which resulted in 1088 labels. In the next step, 404 descriptive themes were created using deductive-inductive logic and through conventional coding process. In the following, the descriptive codes that had a common meaning and conceptual space were grouped together and thus 27 interpretive categories or themes were extracted. In the last stage and at a higher abstract level, among the existing interpretive categories, four overarching themes were identified: "making meaning in people's memory", "places of memory", "search for meaning", and "memory and identity".

4. Conclusion

The current research showed how the ex-combatants of the eight-year war who had lost their connection with each other in the decades after the war, like other social groups, took advantage of the space and network capacity of new media technologies to revive and continue previous connections and rebuild their past community. The framework that Telegram has created here as a dynamic platform belonging to Web 2.0 has made it possible for more voices to participate in

the production of collective memory. The interactive and democratic atmosphere of the group has created new opportunities and motivations for the ex-combatants to share their past narratives and engage with the war history project. According to the technological possibilities of openness, accessibility and interactivity of the communication space, the Telegram group of ex-combatants appears as a suitable channel for configuration, sharing and dissemination of informal and marginal narratives from the past. Here, the users have a unique opportunity to challenge the accepted historical events and challenge the established narratives, and therefore, the current group provides an alternative communication space for sharing the previously suppressed memories and formulating an alternative collective memory. The official memory of the war, which relies on "dogmatic formalism" and retelling reality in ideal conditions, presents the past in an abstract context of immortality and sanctity while in the digital memory of war, the official and dominant voice of the war is challenged through critical, justice-seeking and politicized narrative patterns.

Funding

There is no funding support.

Conflict of interest

Author declared no conflict of interest

Acknowledgments

The author would like to appreciate the support and guidance of Dr. Heidar Janalizadeh Choobbasti and also the help of Seyedeh Mohadeseh Hoseininia Alamdari in carrying out this research.

علمی پژوهشی

حافظه‌ی دیجیتال جنگ (مطالعه‌ی موردی: گروه تلگرامی رزمندگان سابق جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق)

محمد مهدی فرزید*^۱ ID

^۱ دکتری جامعه‌شناسی، گروه علوم اجتماعی، دانشکده‌ی علوم انسانی و اجتماعی، دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.
mahdifarzbod@yahoo.com

10.22080/ssi.2022.23378.1994

چکیده

اهداف: رسانه‌های اجتماعی جدید، عرصه‌ی جدیدی را به وجود آورده‌اند که در آن خاطرات دیگر فقط مصرف نمی‌شوند؛ بلکه به‌طور خلاقانه و به شیوه‌ای مشارکتی تولید می‌شوند. در پژوهش حاضر، با مطالعه‌ی گروه تلگرامی متعلق به رزمندگان سابق یکی از تیپ‌های لشکر ده سیدالشهدا تهران، پرسش آن است که تظاهرات خاطرات جمعی جنگ در این عرصه‌ی جدید، در قالب چه الگوهای روایی یا طرح‌واره‌هایی پیکربندی می‌شوند؟ و این الگوها تا چه اندازه متفاوت از طرح‌واره‌هایی‌اند که شکل رسمی از حافظه‌ی جمعی جنگ را صورتبندی می‌کنند؟ در واقع، این بوم‌شناسی جدید حافظه‌ی جنگ تا چه اندازه ظرفیت تبدیل به عرصه‌ای برای ترویج حافظه‌ی جایگزین را دارد؟ روش مطالعه: در این مطالعه با روش مردم‌نگاری مجازی به مشاهده و توصیف نحوه‌ی ساختاریابی حافظه‌ی جمعی جنگ در میان اعضای گروه تلگرامی مورد بررسی پرداخته و با استفاده از تکنیک تحلیل تماتیک، طرح‌واره‌های شناختی سازنده‌ی چارچوب‌های معنایی و تفسیری یادآوری وقایع مهم جنگ الگویابی شده‌اند. یافته‌ها: طی فرایندهای کدگذاری، در مرحله‌ی اول، تعداد ۴۰۴ مقوله‌ی توصیفی، در مرحله‌ی دوم تعداد ۲۷ مقوله‌ی تفسیری و در نهایت از میان آن‌ها، چهار مقوله‌ی فراگیر یعنی «ساخت معنا در حافظه‌ی افراد»، «جایگاه‌های حافظه»، «جست‌وجو برای معنا» و «حافظه و هویت» شناسایی و استخراج شدند. نتیجه‌گیری: نتایج نشان داد که امکان استفاده از پلتفرم‌های پویا همچون تلگرام، ظرفیت و عملکرد حافظه‌ای رزمندگان سابق جنگ را گسترش داده است و عرصه‌ی جدیدی را برای پیکربندی، جمع‌بندی و ترویج روایت‌های جایگزین و رقابت با چارچوب‌های رسمی حافظه‌ی جنگ به وجود آورده است.

تاریخ دریافت:

۲۱ فروردین ۱۴۰۱

تاریخ پذیرش:

۵ شهریور ۱۴۰۱

تاریخ انتشار:

۵ شهریور ۱۴۰۱

کلیدواژه‌ها:

حافظه‌ی دیجیتال، حافظه‌ی جمعی، خاطرات جنگ، جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق، رسانه‌های اجتماعی.

* نویسنده مسئول: محمد مهدی فرزید

آدرس: گروه علوم اجتماعی، دانشکده‌ی علوم انسانی و اجتماعی، ایمیل: mahdifarzbod@yahoo.com
دانشگاه مازندران، بابلسر، ایران.

۱ مقدمه و بیان مسأله

برابر نسخه‌ی اقتدارگرایی آن را فراهم و تسهیل می‌کنند. بنابر یافته‌های این تحقیقات، رسانه‌های اجتماعی، فضای ارتباطی جایگزینی را برای اشتراک طرح‌واره‌های حافظه‌ای حاشیه‌ای و غیررسمی در اختیار افراد قرار می‌دهند (هارپ و دیگران^۶، ۲۰۱۸؛ فلورینی^۷، ۲۰۱۴؛ بیرکنر و دانک^۸، ۲۰۲۰؛ ژائو و لیو^۹، ۲۰۱۵)

رشد فراگیر استفاده از رسانه‌های اجتماعی و عضویت در شبکه‌های اجتماعی مجازی در جامعه‌ی امروز ایران، پدیده‌ای ملموس و آشکار است. طبق یافته‌های مرکز آمار ایران (۱۳۹۹) بیش از ۶۵ درصد از افراد ۱۵ ساله و بیشتر، حداقل در یک شبکه‌ی اجتماعی عضو بوده و به‌طور میانگین روزانه ۱ ساعت و ۳۲ دقیقه از زمان خود را در این شبکه‌ها می‌گذرانند. حضور و عضویت ۵۵ میلیونی ایرانیان در شبکه‌های اجتماعی را می‌توان شاخص‌ترین تحول فرهنگی رقم‌خورده در جامعه طی یک دهه‌ی اخیر دانست که فضای اجتماعی جدیدی را پیرامون انسان ایرانی شکل داده است. بر مبنای نظرسنجی ایسپا (۱۴۰۰)، ۷۸/۸ درصد از افراد بالای ۱۸ سال کشور، امروزه استفاده از رسانه‌های اجتماعی را ضروری و لازم تشخیص می‌دهند که این نشان از عمق تأثیری است که عضویت و فعالیت در این شبکه‌ها بر هنجارهای شناختی موجود در جامعه دارد.

نقش رسانه‌های اجتماعی جدید در پیکربندی به تجربیات و خاطرات افراد و (باز) شکل‌دهی به حافظه‌ی جمعی در ایران امروز را روشن‌تر از هر جایی می‌توان در اجتماعات مجازی مشاهده کرد که با محوریت بازگویی تجربیات مشترک از وقایع تاریخی شکل گرفته‌اند. موضوع مطالعه در مقاله‌ی حاضر، یکی از این اجتماعات حافظه‌ای در شبکه‌ی اجتماعی تلگرام است که با هدف بازگویی تجربیات و خاطرات مشترک از جنگ در میان گروهی از

اولین گام برای ورود به حوزه‌ی جامعه‌شناسی حافظه، فهم این مطلب است که محیط اجتماعی ما بر نحوه‌ی یادآوری ما از گذشته تأثیر می‌گذارد (زرুবاول^۱، ۱۹۹۷: ۸۱). پیش‌فرض این مطالعات این است درحالی‌که این شخص است که به خاطر می‌آورد، به خاطر سپردن چیزی فراتر از یک عمل شخصی است؛ «حافظه به‌طور بین‌الذهانی و از طریق ارتباطش با آنچه که با دیگران به اشتراک گذاشته می‌شود، یعنی زبان، نمادها، رویدادها و زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی را پایه‌ریزی می‌کند» (پائز و دیگران^۲، ۱۹۹۷: ۱۵۵). بدین ترتیب، حافظه از بستر اجتماعی که در آن یادآوری و نیز فراموشی به وقوع می‌پیوندد، مجزا نبوده و تغییرات تکنولوژیکی روی داده در ابزارهای ارتباطی، از مهم‌ترین عوامل ساخت‌دهنده‌ی وضعیت حافظه در جوامع امروزی است.

امروزه، در ساخت خاطرات جمعی، مهم‌ترین نقش را رسانه‌های جمعی ایفا می‌کنند و «چرخش ارتباطی»^۳ در حال شکل‌دهی به حافظه توسط مردم در حین ارتباط، سکونت و ایجاد شبکه‌های اجتماعی است که به نحوی روزافزون انبوه و گسترده می‌شوند (هاسکینز^۴، ۲۰۱۱: ۲۷۱). طی یک دهه‌ی گذشته، پلتفرم‌های رسانه‌های اجتماعی نوظهور همچون فیس‌بوک، تلگرام و توییتر به شکل‌گیری «بوم‌شناسی حافظه‌ای جدید»^۴ کمک کرده (براون و هاسکینز^۵، ۲۰۱۰: ۹۴) و «شیوه‌های فوری‌تر و بلاواسطه‌تری از به خاطر سپردن» را با «ارسال کردن، انتشار دادن، لینک دادن، لایک کردن، ترکیب کردن و اصلاح کردن» ارائه داده‌اند (هاسکینز^۵، ۲۰۱۴: ۱۸۹). برخی از مطالعات نشان داده‌اند که چگونه رسانه‌های اجتماعی، مشارکت شهروندان عادی در توزیع و تجمیع روایت‌های جایگزین از گذشته در

⁶ D. Harp, J. Grimm & J. Loke

⁷ S. Florini

⁸ T. Birkner & A. Donk

⁹ H. Zhao & J. Liu

¹ E. Zerubavel

² D. Paez et al

³ Connective turn

⁴ new memory ecology

⁵ Brown & Hoskins

مشارکت در گفتمان عمومی به دلیل پیشرفت‌های تکنولوژیکی و معرفی رسانه‌های اجتماعی افزایش یافته است؛ درحالی‌که در گذشته رسانه‌های خبری از موقعیت ممتازی در حوزه‌ی عمومی برخوردار بودند، اکنون صدای شهروندان به جای تهیه‌کنندگان خبر دارای فضایی عمومی است که می‌توانند ایده‌ها و نظرات خود را ارائه دهند و به نوبه‌ی خود بر فهم ما از جهان تأثیر بگذارند (هارپ و دیگران، ۲۰۱۸). درواقع، الکترونیکی شدن حافظه^۲ بعد جدیدی را برای نقشی که حافظه در جامعه ایفا می‌کند، ارائه می‌دهد (اور۳، ۱۹۹۶: ۶۳). لذا می‌توان گفت که رسانه‌های جدید یکی از مهم‌ترین عوامل ساخت‌دهنده‌ی وضعیت و جایگاه حافظه در جامعه‌ی مدرن امروز هستند و تکامل در نقش و شکل حافظه‌ی جمعی امروز از طریق تغییرات تکنولوژیکی روی داده در ابزارهای ارتباطاتی قابل صورتبندی است (میزتال^۴، ۲۰۰۳: ۲۲). برای مفهوم‌پردازی از این صورتبندی‌های جدید حافظه، محققان تلاش‌های مهمی را صورت داده‌اند. ون‌دیک^۵ رابطه‌ی توأمان رسانه و حافظه را از نظر تنظیم پیشینی حافظه‌ی فرهنگی به‌واسطه‌ی رسانه‌ها مورد بررسی قرار داده و اولین الگوی جامع از «حافظه‌ی واسطه‌ای» را ارائه داده است. او خاطرات واسطه‌ای را «فعالیت‌ها و اشیایی که ما با استفاده از فن‌آوری‌های رسانه‌ای، برای خلق و بازخلق حسی از گذشته، حال و آینده خودمان در رابطه با دیگران به کار بسته و منظور می‌کنیم» (ون دیک، ۲۰۰۷: ۲۱) تعریف کرده است. متعاقباً، هاسکینز نیز مفهومی از «حافظه‌ی جدید» را در تحلیل خود از میانجی شدن و رسانه‌ای شدن حافظه ارائه می‌دهد. او با تأمل بر میانجی‌گری به‌عنوان «فرایند در حال تغییر وابستگی متقابل فردی، اجتماعی و فرهنگی به حفظ، بقا و رشد رسانه»، اظهار می‌دارد که قابلیت‌های بازآدوری و بازسازی در «سیلان فنی اجتماعی نوظهور» که بر ابعاد زیستی، اجتماعی و

رزمندگان سابق جنگ ایران و عراق شکل گرفته است. مرور و یادآوری خاطرات مشترک جنگ در فضایی اجتماعی که با کمک پیشرفت تکنولوژیکی ابزارهای ارتباطی فراهم آمده، موقعیتی را پس از گذشت سی سال از پایان جنگ ایجاد کرده تا رزمندگان سابق یکی از تیپ‌های لشکر ده سید شهدا را بار دیگر گرد هم جمع آورد. ماهیت این محیط رسانه‌ای به گونه‌ای است که می‌توان در آن صورتبندی جدیدی از خاطرات جمعی جنگ را مشاهده کرد که ضرورتاً با شیوه‌ی یادآوری عمومی و شکل رسمی خاطرات جمعی جنگ که توسط رسانه‌های جریان اصلی و تحت سلطه‌ی گفتمان غالب دولتی پیکربندی می‌شود، یکسان نباشد. درواقع، پرسش اصلی تحقیق آن است که تظاهرات خاطرات جمعی جنگ در گروه تلگرامی مورد مطالعه رزمندگان سابق جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق، در قالب چه الگوهای روایی یا طرح‌واره‌هایی پیکربندی می‌شوند؟ و این‌ها تا چه اندازه متفاوت از طرح‌واره‌هایی‌اند که شکل رسمی از حافظه‌ی جمعی جنگ را صورتبندی می‌کنند؟

۲ مبانی نظری و پیشینه‌ی تحقیق

۲٫۱ حافظه‌ی جمعی و رسانه‌های اجتماعی

پیشرفت‌های تکنولوژیکی سریع در زمینه‌ی ارتباطات و ایجاد و تشکیل مخاطبان انبوه این یقین را به وجود آورده است که رسانه ابزار بسیار قدرتمندی در نظم و سامان دادن به معرفت انسان از گذشته است. رسانه‌های خبری اصلی نه‌تنها می‌توانند به ما بگویند درباره چه چیزی باید فکر کنیم؛ بلکه نحوه‌ی اندیشه درباره‌ی جهان پیرامون‌مان را نیز معین می‌کنند (نیگر، مایرز و زندبرگ^۱، ۲۰۱۱). با این‌حال، در دهه‌های اخیر،

⁴ B. A. Mistzal

⁵ J. Van Dijck

¹ M. Neiger, O. Meyers and E. Zandberg

² Electronification of Memory

³ J. Urry

که شامل سیستم‌های اشتراک فایل می‌باشند که خصوصی و عمومی را در گذشته‌ی حاضری بی‌واسطه و شدیداً بصری و شنیداری درهم می‌آمیزد، «ظرفیت و عملکرد حافظه‌ای شهروندان عادی را فراتر از آنچه تنها یک دهه‌ی پیش امکان‌پذیر بود، گسترش می‌دهند» (گارد-هانسن^۸، ۲۰۱۱: ۵۳). بدین ترتیب است که شیوه‌ای که فرهنگ‌ها حافظه و نحوه‌ی حفظ گذشته در آینده را بازیابی می‌کنند، از نهادهای رسمی به محیط‌های رسانه‌ای روزمره، مانند پلتفرم‌هایی چون تلگرام، اینستاگرام و واتساپ، در حال تغییر است (ایواکس^۷، ۲۰۱۵: ۲۰۶).

تحقیقات قابل توجهی راه را برای بررسی نقش رسانه‌های اجتماعی جدید در فرهنگ حافظه‌ی یک اجتماع باز کرده‌اند. مجموعه مقالات (ارل و رینی^۸، ۲۰۰۹؛ نیجر و دیگران، ۲۰۱۱؛ گارد-هانسن و دیگران، ۲۰۰۹؛ هاسکینز، ۲۰۱۷) و کتاب‌های (ون دیک، ۲۰۰۷؛ گارد-هانسن، ۲۰۱۱؛ زلیزر و تننیم-وینبلات^۹، ۲۰۱۴؛ هاجک و دیگران، ۲۰۱۶)، با طیف گسترده‌ای از موضوعات در این زمینه تدوین شده‌اند که زیرمجموعه پژوهشی «مطالعات حافظه‌ی رسانه‌های اجتماعی»^{۱۰} محسوب می‌شوند. در ادامه به چند مورد از این تحقیقات اشاره می‌شود:

ویکی‌پدیا، در مقالات مختلفی (پنتزولد^{۱۱}، ۲۰۰۹؛ فرون و ماسا^{۱۲}، ۲۰۱۴؛ لویت^{۱۳}، ۲۰۱۶)، به‌عنوان یک مکان حافظه‌ی جمعی جهانی تئوریزه شده و مورد پژوهش قرار گرفته است. برای این منظور، محققان از مفهوم مکان‌های حافظه نورا^{۱۴} (۱۹۹۶) به‌عنوان «مکان‌های نمادین که به گروه‌ها کمک می‌کنند گذشته را از طریق نوعی عملکرد بایگانی به خاطر سپارند»، استفاده نموده‌اند. نورا استدلال می‌کند که

فرهنگی حافظه تأثیر می‌گذارند، به‌طور بنیادین در حال تغییر می‌باشند (هاسکینز b، ۲۰۱۴: ۶۶۱). به‌زعم وی، امروزه حافظه در اینکه گذشته چگونه بازیابی و بازنمایی می‌شود مورد واسطه قرار گرفته و با طبیعت، اشکال و کنترل فن‌آوری‌ها، رسانه‌ها و مؤسسات نوظهور درگیر می‌شود. بدین ترتیب، یک «حافظه‌ی جدید» بصری‌تر و آشکارتر از نظر عمومی پدیدار شده که هم شکل‌گیری آن در عصر معاصر تحت تأثیر رسانه است و هم اینکه ارزیابی دوباره‌ی ماهیت آن و ارزش به خاطر سپردن آن مشروط به فن‌آوری‌ها و گفتمان‌های منتشرشده توسط توده‌ها و سایر رسانه‌هاست (هاسکینز، ۲۰۰۹). ریدینگ^۱، دیگر محقق مهم در این حوزه، بر تکامل فرم‌های حافظه در ارتباط با رسانه‌ی مصنوعی دیجیتال تلفن همراه تمرکز دارد. او در آثارش نشان می‌دهد که تلفن همراه دیگر تنها یک وسیله‌ی ارتباطی نیست؛ بلکه در ظهور شکل جدیدی از حافظه‌ی دیجیتالی، که وی آن را «حافظه‌ی موبایلی»^۲ می‌نامد، نقش داشته است. از نظر او، خاطرات تلفن همراه دیجیتالی داده‌های چندرسانه‌ای قابل حمل و قابل اشتراک‌گذاری رویدادها یا ارتباطات هستند. آن‌ها در حال حرکت تسخیر و به‌راحتی بایگانی شده و به‌سرعت بسیج می‌شوند (ریدینگ، ۲۰۰۹).

بدین ترتیب، محققان این حوزه‌ی مطالعاتی نشان داده‌اند که در نتیجه‌ی مواجهه ما با انبوهی از فن‌آوری‌های رسانه‌های دیجیتالی جدید در قرن حاضر، عادات و توانایی‌های شناختی ما به‌سرعت بازسازی شده و رژیم جدیدی از فن‌آوری «حافظه‌ی گسترش‌یافته»^۳، که «حافظه‌ی الکترونیکی»^۴ نامیده می‌شود (کلوز^۵، ۲۰۱۷)، از طریق مجموعه‌ای از دستگاه‌های همیشه همراه واسطه شده‌اند. بهره‌گیری از پلتفرم‌های پویا موسوم به «وب ۲.۰»

⁸ Astrid Erl and Ann Rigney

⁹ Zelizer and Tenenboim-Weinblatt

¹⁰ social media memory studies

¹¹ C. Pentzold

¹² M. Ferron and P. Massa

¹³ B. Luyt

¹⁴ P. Nora

¹ Anna Reading

² Memobilia

³ Extended memory

⁴ E-memory

⁵ Robert W. Clowes

⁶ Joanne Garde-Hansen

⁷ Gabriella Ivacs

و غیررسمی مبتنی بر ارتباطات روزمره بین اعضای گروه) دانست (آسمان^۴، ۲۰۰۸ به نقل از پنتزولد، ۲۰۰۹: ۲۶۲-۲۶۴).

فیسبوک از دیگر رسانه‌های اجتماعی مهم در عصر ماست که نقش آن در خلق حافظه‌ی جمعی مورد بررسی قرار گرفته است؛ درحالی‌که گارد-هانسن (۲۰۰۹) به کار حافظه^۵ و عملکرد بایگانی فیسبوک پرداخته، و چرچ^۶ (۲۰۱۳) گفت‌مان به‌خاطر سپاری منحصر به فرد ایجاد شده توسط این شبکه‌ی اجتماعی را مورد توجه قرار داده است، کان و استیرنستاد^۷ (۲۰۱۴) تحلیلی از نحوه‌ی شکل‌گیری یک «اجتماع یادآوری» فیسبوکی را ارائه داده‌اند. همچنین، بیرکنر و دانک (۲۰۲۰) طی مطالعه‌ای موردی، نقش فیسبوک در درگیری محلی در مورد تغییر نام یک میدان عمومی در شهری متوسط از آلمان را مورد کاوش قرار داده‌اند. آن‌ها با تحلیل محتوای کیفی استدلال‌ها و کیفیت بحث‌ها در یک صفحه‌ی فیسبوکی متعلق به جنبش پوپولیستی محافظه‌کار نشان دادند که اعضای این جنبش چگونه از فیسبوک برای ارائه‌ی دیدگاه سرکوب‌شده‌ی خود از گذشته در بحث پیرامون تاریخ کشور و هویت ملی استفاده می‌کنند. بدین ترتیب، محققان به این یافته رسیدند که امروزه پلتفرم فیسبوک به‌عنوان یک حوزه‌ی ضد-عمومی در برابر رسانه‌ها و سیاست‌های اصلی هژمونیک، نقش تعیین‌کننده‌ای در پرورش یک آگاهی تاریخی جدید دارد.

هارپ و همکارانش (۲۰۱۸) تاحدی تصویری مشابه را در ارتباط با شبکه‌ی اجتماعی توئیتر ترسیم کرده‌اند. آن‌ها در پژوهش خود نشان داده‌اند که چگونه یک حوزه‌ی عمومی جدید که از طریق رسانه‌های اجتماعی باز شده، می‌تواند بر حافظه‌ی جمعی ما تأثیر بگذارد و بخشی از قدرت دیرینه رسانه‌های سنتی را حذف کند. به عقیده‌ی آن‌ها،

ما امروز دیگر در محیط‌های حافظه^۱ زندگی نمی‌کنیم؛ بلکه «مکان‌های حافظه»^۲ خود بازتابنده ایجاد می‌کنیم. مکان‌های حافظه که از مناسک‌زدایی از جهان حاصل می‌شوند، با این احساس آغاز می‌شوند که دیگر خاطره‌ی خودانگیخته‌ای وجود ندارد و ما باید خود آرشیوها را ایجاد کنیم (نورا، ۱۹۸۹: ۱۲). از نظر نورا امروزه تاریخ، یعنی بازسازی مسأله‌دار چیزهایی که اکنون وجود ندارد، حافظه را به معنای پدیده‌ی واقعی و دائمی که ما را به زمان حال ابدی متصل می‌کند، به تصرف خود در آورده است (نورا، ۱۹۹۶: ۷). در این شرایط یادآوری به مسأله‌ی بازسازی حافظه تبدیل شده و مسؤلیت یادآوری به آرشیوها منتقل شده‌اند. از نظر نورا، این «حافظه‌ی آرشیوی» جدید با تغییر از آگاهی تاریخی به آگاهی اجتماعی ایجاد گشته است و اینکه آگاهی جمعی امروز دیگر نه تحت اختیار مورخان، بلکه رسانه‌های جمعی است» (شوارز^۳، ۲۰۱۰: ۴۴) نشان‌گر ورود به عصر حافظه‌ی آرشیوی است. محققان حافظه‌ی آنلاین از این چشم‌انداز نظری نورا فراتر رفته‌اند؛ در این معنا که ویکی‌پدیا و دیگر پلتفرم‌های پویا را که تحت عنوان مکان حافظه‌ی جهانی شناخته می‌شوند، برخلاف فن‌آوری‌های از بالا به پایین و آفلاین یا آنالوگ حافظه‌ی سنتی، دارای فرهنگ مشارکتی از پایین به بالا توصیف کرده‌اند (فرون و ماسا، ۲۰۱۴؛ پنتزولد، ۲۰۰۹). به عبارتی، در این مکان‌های حافظه «خاطرات دیگر فقط مصرف نمی‌شوند؛ بلکه به‌طور خلاقانه، به شیوه‌ای مشارکتی و غیرمتمرکز و قلمروزدایی‌شده تولید می‌شوند». (فرون و ماسا، ۲۰۱۴: ۲۵؛ پنتزولد، ۲۰۰۹: ۲۶۴). این پلتفرم‌ها هم بایگانی و هم ارتباط با چندین شریک گفت‌وگو را ممکن می‌سازند و لذا آن‌ها را می‌توان پیونددهنده‌ی شکاف میان حافظه‌ی فرهنگی (حافظه‌ی عینی، ذخیره و تثبیت‌شده در اشکال نمادین) و حافظه‌ی ارتباطی (حافظه‌ی سیال

⁵ memory work

⁶ Scott H. Church

⁷ A. Kaun & F. Stiernstedt

¹ milieu de memoire

² lieux de memoire

³ B. Schwarz

⁴ A. Assmann

مشروعیت بخشیدن به اقتدار و اجتماعی کردن جمعیت‌ها به کار بندد (رجوع شود به: هابزبام و رنجر^۱، ۱۹۸۳). این در حالی است که برساخت یک حافظه‌ی عمومی یکپارچه و متحد از جنگ تحت تأثیر فرایندهای پرشتاب تمایز اجتماعی و جهانی شدن و همین‌طور پیشرفت فن‌آوری‌های دیجیتالی و رسانه‌های ارتباطی شبکه‌ای روزبه‌روز دشوارتر می‌شود. امروزه به‌طور کلی جنبه‌های عملکردی حافظه خصوصاً به‌واسطه‌ی رشد فزاینده‌ی فن‌آوری‌های دیجیتالی، رسانه‌های تعاملی و سیستم‌های اطلاعاتی، بسیار تغییر کرده و در نتیجه، حافظه‌ی امروزی را می‌توان «متشکل از قطعات و تکه‌ها» دانست (هروی-لجر^۲، ۲۰۰۰: ۱۲۹).

افول حافظه‌ی رسمی و مسلط جنگ به موازات روندهایی از تکه‌تکه شدن و دموکراتیزه شدن حافظه‌ی عمومی جنگ اتفاق می‌افتد. بدین ترتیب، امروزه مدیریت بازنمایی جنگ دیگر در انحصار مقامات دولتی و یا محققان، مورخان و دیگر گروه‌های تخصصی نیست؛ بلکه کارگزاران و کنشگران جدیدی به قلمرو بازنمایی جنگ که اینک محل نزاع روایت‌های متکثر و چندگانه است، گام نهاده و متعاقباً امکان برساخت گذشته را برحسب طرح‌واره‌های ذهنی خود پیدا کرده‌اند. گروهی از سربازان و دوستان‌شان که دارای تجربیات مشترکی از جنگ باهم‌اند، و از طریق ارتباط با یکدیگر، خاطرات فردی‌شان را به اشتراک می‌گذارند، یک اجتماع حافظه‌ای جنگ را تشکیل می‌دهند. وینتر از چنین گروه‌هایی به‌عنوان کنشگران اصلی یادبود یاد می‌کند که در جامعه‌ی مدنی می‌کوشند راهبردهای یادبودی‌شان را از جنگ در کنار حکومت و گاه در برابر آن داشته باشند. مرور عمومی خاطرات جنگ یا به عبارتی «کار خاطره» در بین آن‌ها از طریق تبادلات اعضای‌شان و به شکلی خودجوش صورت می‌پذیرد (وینتر و سیوان^۳، ۱۹۹۹: ۲۰-۱۷). باز یادآوری ردخاطره‌های جنگ در یک چنین

اجتماعات حاشیه‌نشین که پیش‌تر در رسانه‌های اصلی صدای بلندی نداشتند و اغلب گذشته‌ی خود را به گونه‌ای غیرقابل تشخیص می‌یافتند، اینک با دسترسی به رسانه‌های اجتماعی فرصت یافته‌اند تا با ارائه‌ی الگوهای تفسیری خود از وقایع گذشته، به مقابله با روایت‌های هژمونیک از تاریخ برخاسته و از طریق ساخت حافظه‌ی جمعی خود قدرت را به چالش بکشند.

۲،۲ حافظه‌ی جمعی جنگ ایران و عراق در شبکه‌ی اجتماعی تلگرام

جنگ بی‌شک زمان تجربه‌های تأثیرگذار و منحصر به فردی است که ردهایی قوی بر خاطره‌ی فردی و اجتماعی بر جای می‌گذارد. تجربه‌ی جنگ نقش مهمی در درک نسل‌های مختلف یک جامعه از زمان‌بندی و حفظ و انسجام روایت‌های خاص شکل‌دهنده‌ی یک ملت داشته است. جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق و یادبودهای مرتبط با آن نیز سهم چشمگیری در ساخت رتوریک هویت ملی در دوران معاصر داشته است. این جنگ ماهیت اعمال یادبودی، اشکال یادبودها و انواع سوگواری‌ها را برای همیشه تغییر داده است. از اعمال یادبود دولتی گسترده‌ی جنگ به‌عنوان منبع هویت‌یابی نظام سیاسی با توسل به حافظه‌ی توده‌ها استفاده شده است. نظام سیاسی حاکم به‌واسطه‌ی دستگاه‌های ایدئولوژیک خود و از خلال مراسم بزرگداشت و یادبودهای عمومی، دستگاه آموزش و پرورش، رسانه‌های جمعی، آمار و اسناد و تاریخ‌نگاری‌ها و گاه‌شماری‌های رسمی، مفاهیم کلی و تاریخی جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق را در انطباق با نظم سیاسی مسلط بازنمایی و بازسازی می‌کند. حکومت در سال‌های پس از جنگ تلاش کرده تا با کنترل و مدیریت روند یادآوری جمعی جنگ ایران و عراق، نسخه‌های بازسازی شده و برنامه‌ریزی شده از این گذشته‌ی مشترک را در خدمت اهدافی چون ایجاد انسجام اجتماعی،

³ J. Winter and E. Sivan

¹ E. Hobsbawm and T. Ranger

² D. Hervieu-Leger

کنش‌های ارتباطی و جمع‌آوری پست‌ها و بحث و گفت‌وگوهای مجازی امکان بررسی نحوه‌ی ساخت‌یابی حافظه‌ی جمعی جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق در گروه تلگرامی متعلق به هم‌زمان سابق را به دست آورده‌اند. در مطالعه‌ی حاضر برای تحلیل متنی پیام‌ها و شناسایی طرح‌واره‌های شناختی که سازنده‌ی چارچوب‌های معنایی و تفسیری یادآوری وقایع مهم جنگ هستند، از تکنیک تحلیل تماتیک استفاده شده است. لذا پیش از شرح نحوه‌ی انجام این تحلیل، لازم است که توضیحاتی در رابطه با طرح‌واره‌های شناختی حافظه‌ی جمعی داده شود.

طرح‌واره‌ها «ساخت‌های معرفتی‌ای هستند که ابژه‌ها یا رویدادها را بازنمایی کرده و درمورد مشخصات، روابط و دلالت‌های آن‌ها در شرایط نبود اطلاعات کافی پنداشت‌هایی را در قالب پیش‌فرض ارائه می‌نمایند» (دیماجیو^۳، ۱۹۹۷: ۲۶۹). طرح‌واره‌ها که از طریق فرهنگ شکل گرفته و ریشه در فرهنگ دارند با تعیین شرایط و زمینه‌هایی که افراد با آن‌ها جهان را تفسیر می‌کنند، اندیشه‌ی افراد را محدود و بارور می‌نمایند. تحقیقات صورت‌گرفته بر روی شناخت حافظه نشان می‌دهند که طرح‌واره و ساخت اجتماعی به حافظه‌های فردی شکل می‌دهد. بنا به گفته‌ی دآندراده^۴ (۱۹۹۵: ۱۸۴) «یک رویداد که می‌تواند توسط یک طرح‌واره به‌خوبی شکل گرفته، کدگذاری شود بهتر از حادثه‌ای که برای آن هیچ طرح‌واره‌ای وجود ندارد، در یاد خواهد ماند». لذا افراد با دسترسی به طرح‌واره‌های حافظه‌ای که به‌طور ساختاری ایجاد شده و به لحاظ فرهنگی در دسترس هستند، به یاد می‌آورند. طرح‌واره‌هایی که به هنگام تعامل عوامل فردی با یکدیگر در میان ابژه‌های نهادینه‌شده‌ی حافظه‌ی جمعی موجود شکل می‌گیرند؛ درحالی‌که بسیاری از تحقیقات معاصر حافظه‌ی جمعی، ابژه‌های نهادینه‌شده‌ی حافظه‌ی جمعی را مورد تحلیل قرار می‌دهند،

گروه‌هایی از طریق طرح‌واره‌های ذهنی یا فیلم‌نامه‌های شناختی مشترکی صورت می‌گیرد که با ساخت نوعی رمزگان تفسیری خاص در سطح فرافردی مشخص می‌سازند که چه وقایعی، به چه شکلی می‌بایست یادآوری شوند. در واقع، در هر گروه «سازمان اجتماعی، چارچوبی پایدار ارائه می‌دهد که همه‌ی یادآوری‌های مفصل باید در آن جای بگیرد و این چارچوب به‌شدت بر نحوه و موضوع فراخوانی اثر می‌گذارد» (بارتلت^۱، ۱۹۹۵: ۲۹۶). باید توجه داشت که این چارچوب معنا‌ساز که شیوه‌ای است که گروه به‌واسطه‌ی آن به وقایع جنگ نظر می‌افکند، در حال ساخته می‌شود، پیرو دگرگونی‌های عمده‌ی اجتماعی که بر اجتماع یادآوری‌کننده اثر می‌گذارد، تغییر می‌یابد و لذا با نقشه‌ی گروه از جهان سازگار است. در عین حال، استفاده از پلتفرم تلگرام نقش برجسته‌ای در فرایند چارچوب‌بندی حافظه‌ی جمعی جنگ گروه مورد بررسی دارد (رجوع شود به: نیجر و دیگران، ۲۰۱۱) و کیفیت گفتمانی حافظه‌ی جمعی جنگ را تا اندازه زیادی متفاوت از چارچوب‌های رسمی حافظه‌ی عمومی جنگ تغییر می‌دهد.

۳ روش شناسی

در این پژوهش از روش مردم‌نگاری مجازی استفاده شده است. «مردم‌نگاری مجازی یک رویکرد تحقیقاتی برای بررسی تعاملات اجتماعی است که در محیط و فضای مجازی اتفاق می‌افتد» (هاین^۲، ۲۰۰۷: ۹۲۱). با استفاده از این روش تلاش شده تا توصیف دقیقی از نحوه‌ی ساختاریابی حافظه‌ی جمعی جنگ در میان اعضای گروه تلگرامی متعلق به رزمندگان سابق یکی از تیپ‌های لشکر ده سیدالشهدا ارائه شود. برای این منظور، محققان به مدت حدوداً سه سال (۱۳۹۵-۱۳۹۲) با آگاهی از موضوع پژوهش در میدان مطالعه یعنی گروه تلگرامی مذکور حضوری هدفمند و در عین حال بدون جلب توجه داشته‌اند و با زیرنظر گرفتن

^۳ P. DiMaggio
^۴ R. D'Andrade

^۱ Frederic C. Bartlett
^۲ C. M. Hine

ماهیت، موضوع و نحوه‌ی ارتباطات در آن ارائه گردد. برای ارائه‌ی این توصیف، درکنار جمع‌آوری داده‌های میدانی، از مصاحبه با فرماندهان سابق و همین‌طور مدیران فعلی گروه مذکور بهره گرفته شده است.

گروه تلگرامی مورد بررسی متعلق به رزمندگان سابق یکی از تیپ‌های لشکر ده سیدالشهداست. این لشکر که در دومین سال جنگ (۱۳۶۱) با عنوان تیپ ده سیدالشهدا عمدتاً برای جذب نیروهای داوطلب و بسیجی حومه‌ی شهر تهران و به ابتکار شهید محسن وزوایی ایجاد شد، در کنار تیپ ۲۷ محمدرسول الله (ص)، دومین یگان رزمی سپاه را در شهر تهران تشکیل داد. این لشکر در بیشتر عملیات‌های جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق شرکت داشته و امروز نیز به‌عنوان یکی از یگان‌های رزمی سپاه دارای تیپ‌ها و گردان‌های متعدد، همچنین قرارگاه و ستاد فعال در سطح شهر تهران است.^۱ گروه تلگرامی مورد مطالعه از رزمندگان داوطلبی شکل گرفته که عمدتاً در دو تا سه سال پایان جنگ به‌عنوان بسیجی داوطلب به تیپ مذکور (که به‌دلیل رعایت اصل محرمانگی از ذکر نام آن خودداری خواهد شد) پیوسته و تا واقعه‌ی دفاع سراسری (مرداد ۱۳۶۷) در کنار یکدیگر تجربه‌ی زیسته مشترکی در میدان جنگ داشته‌اند. بسیاری از این رزمندگان تا دهه‌ها بعد از پایان جنگ و تا زمان تشکیل این گروه مجازی با یکدیگر ارتباطی نداشته‌اند؛ چراکه هرکدام از آن‌ها پس از جنگ زندگی تازه‌ای را در دوران صلح آغاز کرده و غالباً مشاغلی غیرنظامی را در ادامه‌ی مسیر زندگی‌شان انتخاب کرده بودند. البته باید به این نکته اشاره داشت که برخی از این افراد وارد کادر سپاه شده و برخی نیز علی‌رغم جذب نشدن در سپاه، ارتباط خود را به‌عنوان نیروی بسیجی با تشکیلات سپاه و خصوصاً هیأت‌های مذهبی زیرمجموعه‌ی آن ادامه داده بودند. با این‌حال، این هیأت‌های مذهبی در حیطه‌ی حفظ و تداوم ارتباط با نیروهای داوطلب جنگ چندان موفق عمل ننموده‌اند. می‌توان مجموعه

جامعه‌شناسان شناختی آن‌ها را تظاهرات نهادینی از حافظه‌ی جمعی می‌دانند که کارآفرینان حافظه‌ی جمعی از طریق بسیج طرح‌واره‌های حافظه‌ای تولید می‌کنند. این مدل نظری به لحاظ روش‌شناختی تشویق‌کننده‌ی مردم‌نگاری حافظه است. از طریق مشاهده و پرسشگری تعامل افراد مرتبط به لحاظ فرهنگی که در بستری از فرم‌های نهادینه‌شده‌ی موجود از حافظه‌ی جمعی یا دیگر پدیده‌های ساختاری قرار گرفته است، می‌توان طرح‌واره‌های حافظه‌ی جمعی، ارتباط میان آن‌ها، نحوه‌ی تولید و نحوه‌ی تجهیزشان را برای شکل‌دهی به ابژه‌های نهادینه‌شده‌ی حافظه‌ی جمعی و خاطرات فردی تشخیص داد.

برای این منظور و پس از آنکه داده‌های دقیق و غنی لازم با مطالعه‌ی مردم‌نگارانه جمع‌آوری شدند، از طریق استقرای تحلیلی، داده‌های مرتبط با یادآوری تجربیات مشترک جنگ، طبقه‌بندی شده و براساس آن‌ها ساختارهای بیناذهنی معنابخش در فرایند یادآوری وقایع جنگ شناسایی شده‌اند. نحوه‌ی طبقه‌بندی و کدگذاری داده‌های گردآوری‌شده نیز این‌گونه انجام شده که ابتدا در هر عبارت از متن پست‌ها و گفت‌وگوها، جملات و اشاراتی که به نوعی حکایت از تلاش افراد برای یادآوری و همین‌طور تعریف نحوه‌ی یادآوری آن‌ها از وقایع جنگ بوده استخراج شده و براساس مقوله‌های معنایی و شناختی مشترک گروه‌بندی شده‌اند و در نهایت براساس وجوه مشترک عبارات گروه‌بندی‌شده در هریک از مقولات و طی فرایندی سلسله‌مراتبی، تم‌های توصیفی و سپس تم‌های تفسیری و در آخر تم‌های فراگیر شناسایی شده‌اند (رجوع شود به: ذکایی، ۱۳۹۹).

۴ یافته‌های تحقیق

پیش از تشریح مقولات و مضامین به‌دست‌آمده از تحلیل تماتیک، لازم است توصیفی از نحوه‌ی شکل‌گیری گروه تلگرامی مورد بررسی و همین‌طور

^۱ <https://www.l-10.ir/>

دادیم که نیاز بشه، ولی اینکه شما میخوای آموزش بدی باید یک ماه طرف بیاد پیش خودت دیگه و... این دیگه نیاز به پول داره... اگر پول بود می‌شد بچه‌ها را هر شش ماه مثلاً برد یک دوره‌ی یک ماهه مناطق جنگی کارهای جنگی... ولی این نشد و فقط مختص همون بچه‌های سپاه شد و به خاطر همین این مجموعه هم پراکنده شد»

بدین ترتیب، در سال‌های پساجنگ و در شرایط فقدان ساز و کارهای جایگزین جهت تشکیل‌یابی رزمندگان داوطلب، هیأت‌های مذهبی به‌عنوان آخرین حلقه‌های اتصال‌دهنده باقیمانده عمل می‌کنند. هرچند به دلایلی که در بالا برشمرده شد، هیأت‌های مذهبی نیز نتوانستند توسعه‌دهنده و تداوم‌بخش همکاری‌ها باشند، چه بسا به مرور اعضای خود را نیز از دست دادند. (ت) از فرماندهان اسبق رده‌های میانی تیپ به سیر افول جذابیت هیأت‌های مذهبی تیپ پس از پایان جنگ چنین اشاره می‌کند:

«تنها نقطه‌ی اتصال بچه‌ها برای جنگ هیأت‌ها بودش و این هیأت‌ها هم خب شما فکر کنید شرایط جامعه داره عوض میشه، مثلاً فکر کن اولش شاید ۵۰۰ نفر می‌رفتند از بچه‌های تیپ، بعد یواش یواش مثلاً ۴۰۰ نفر و بعد دوسال شد ۱۰۰ نفر و این اواخر که ما این گروه را راه انداختیم به ما گفتند که ما اصلاً هیأت نمی‌ریم، ما می‌ریم کوه و اردوهای دوره‌می... مثلاً یادمه که این اواخر مسجد حسینیه تیپ ما که جمع می‌شدند، ۶-۵ نفر جمع می‌شدند و بعد یه روحانی می‌اومد سخنرانی می‌کرد، بعد هم نماز جماعت می‌خواندند و یه شام می‌خوردند و می‌رفتند».

با ضعف تدریجی پیوندهای گروهی هم‌زمان با یکدیگر، فراموشی جمعی رویدادهای مشترک جنگ نیز اجتناب‌ناپذیر است. همان‌طور که هالبواکس^۱ اذعان دارد، دوام یک حافظه‌ی گروهی منوط به بقای گروه است و استمرار یک حافظه‌ی جمعی بستگی

عواملی را که باعث جداسدن نیروهای داوطلب و بسیجی جنگ از تشکیلات نظامی و هیأت‌های مذهبی وابسته به آن شده است در قالب پنج مورد دسته بندی کرد:

- ۱- افول و انحلال طبیعی سازمان غیررسمی جنگ در دوران صلح؛
- ۲- ضعف تشکیلاتی سپاه در حفظ نیروهای داوطلب در سال‌های پساجنگ؛
- ۳- پیدایش اختلاف طبقاتی در بین رزمنده‌ها در شرایط اقتصادی جدید سال‌های پساجنگ؛
- ۴- جذب رزمنده‌ها در نهادهای یگانه‌ساز غیرنظامی؛
- ۵- احساس بی‌عدالتی در ساختار اجتماعی جدید نهاد نظامی؛
- ۶- احساس سرخوردگی در نتیجه‌ی دگرگونی‌های سامان سیاسی قدرت؛

مجموع این عوامل سبب شده بود تا ارتباطات غیررسمی میان رزمندگان سابق و همین‌طور ارتباطات رسمی رزمندگان سابق با تشکیلات نظامی پیشین‌شان روزبه‌روز کم‌رنگ‌تر شود. یکی از فرماندهان اسبق تیپ به نام (ص) در مصاحبه‌اش از مشکلاتی که بعد از پایان جنگ برای تداوم حیات و حفظ سازمان داوطلبانه‌ی جنگ داشته‌اند، چنین یاد می‌کند:

«ما سعی کردیم [نگه داریم]... اتفاقاً من یادمه یه جمله‌ای به حاج الف گفتم. گفتم که ما اگر بخواهیم این تشکیلات رو نگهداریم، بچه‌ها باشند، اول اینکه باید بهشون حقوق بدیم، یعنی استخدامشون کنیم، که نمیتونیم و حالا که نمیتونیم یا باید جنگی بشه... یا اینکه ما باید مثلاً در قالب یه آموزش‌های دوره‌ای... که این مستلزم این بود که... ما این کار را کردیم... آموزش راپل برای بچه‌ها گذاشتیم، آموزش جنگ شهری گذاشتیم که احتمال

¹ M. Halbwachs

بدین ترتیب، رزمندگان داوطلب جنگ هشت‌ساله که در دهه‌های پس از جنگ پیوندشان را با هم از دست داده بودند، همچون دیگر گروه‌های اجتماعی از فضا و ظرفیت شبکه‌ای فن‌آوری‌های رسانه‌ای جدید در راستای احیا و تداوم ارتباطات پیشین و بازسازی اجتماع گذشته‌شان بهره گرفتند. تشکیل گروه مجازی رزمندگان تیپ مورد مطالعه در سال ۱۳۹۲ و همزمان با اوج‌گیری محبوبیت پیام‌رسان وایبر در ایران و اقبال گسترده از آن توسط کاربران ایرانی بوده است. بدین شکل، هسته‌ی اولیه‌ی این گروه با تعداد اندکی در وایبر شکل گرفت، اما دیری نپایید که با فیلترشدن این پلتفرم و «کوچ همگانی به تلگرام» (کرمانی، ۱۳۹۸) در ماه‌های نخست سال ۹۳، گروه مجازی رزمندگان نیز به تلگرام منتقل شد. منتها این بار گروه با شکل و محتوای جدید و تحت نظم بیشتر و قواعد روشن‌تر و هدفمند در راستای به اشتراک‌گذاری خاطرات جنگ بازتعریف شد و توانست به سرعت تعداد بالایی از هم‌زمان سابق را در کنارهم مجدداً جمع کند. دلایل موفقیت چندساله‌ی این گروه مجازی را از زبان بنیان‌گذاران و مدیرانش می‌توان مرتبط با دو ویژگی اصلی آن دانست:

الف) فضای برابر و دموکراتیک با شیوه‌های مشارکتی از پایین به بالا و غیرمتمرکز و قلمروزدایی شده

چنین فضایی برآمده از ماهیت دموکراتیک اکولوژی رسانه‌ای جدید است. چارچوبی که تلگرام در اینجا به‌عنوان یک پلتفرم پویا متعلق به وب ۲٫۰ ایجاد کرده، امکان مشارکت تعداد بیشتری از صداها را در تولید حافظه‌ی جمعی فراهم آورده است. فضای تعاملی و دموکراتیک گروه، به نحوی بوده که فرصت‌ها و انگیزه‌های جدیدی را برای رزمندگان ایجاد کرده تا روایت‌های گذشته خود را به اشتراک گذاشته و با پروژه‌ی تاریخ جنگ درگیر شوند. (ص) به‌عنوان یکی از بنیان‌گذاران گروه، علت موفقیت گروه تلگرامی و در قیاس با آن عدم موفقیت هیأت

به قدرت اجتماعی دارد که گروه از آن برخوردار است. تأکید این جامعه‌شناس فرانسوی بر اینکه «خاطرات زیر فشار جامعه شکل می‌گیرند» و «کل خاطره‌ی فردی در قاب اجتماع قرار می‌گیرد»، این استدلال را شکل داده که «حافظه‌ی فردی به‌طور مجزا از حافظه‌ی جمعی ناپایدار و فاقد معنا» است (هالباکس، ۱۹۵۰: ۲۳). لذا برای رزمندگان بدون عضویت در گروه‌های اجتماعی که در آن‌ها جنگ را مشترکاً تجربه کرده‌اند و در خارج از زمینه‌های گروهی خاصی که منابع لازم را جهت بازسازی معانی گذشته در نظرشان فراهم می‌کنند، امکان یادآوری منسجم رویدادهای ازسرگذرانده‌ی جنگ وجود نخواهد داشت. به بیان ساده‌تر، یک رزمنده برای حفظ خاطرات خود از جنگ نیاز به حضور و ارتباط با گروه هم‌زمانش دارد و خاطرات فردی او از جنگ چنانچه درون ساختارهای مفهومی که از طرف اجتماع هم‌زمان تعریف می‌شود، قرار نداشته باشد و از حمایت گروهی آن‌ها برخوردار نباشد، به تدریج از دست می‌رود. این اتفاقی است که برای رزمندگان جنگ مورد مطالعه‌ی ما و بسیاری دیگر از رزمندگان داوطلب جنگ افتاد. آن‌ها به دلایل مورد اشاره، ارتباط و انسجام گروهی خود را از دست دادند که نخستین پیامد این رویداد، فراموشی تدریجی رویدادهای جنگ بوده است.

طی یک دهه‌ی گذشته با توسعه‌ی رسانه‌های الکترونیک و با نوآوری‌های تکنولوژیک روی داده در زمینه‌ی ارتباطات اجتماعی، از یک‌سو زمینه برای شکل‌گیری گروه‌ها، شبکه‌ها و اجتماعات مجازی جدید در جامعه‌ی ایرانی فراهم شده و ازسوی دیگر نقش و شکل حافظه‌ی عمومی، با بهره‌گیری از ظرفیت حفظ و انتقال آن در شیوه‌های جدید سازمان‌یابی جامعه، تکامل یافته است که نتیجه‌ی آن تسهیل مشارکت افراد در توزیع و تجمیع خاطرات‌شان در گروه‌های اجتماعی و بازسازی تجربیات جمعی مشترک آن‌ها به‌عنوان منبعی برای هویت جمعی‌شان بوده است (رجوع شود به میزتال، ۲۰۱۰: ۱۳۳).

مقدس و سیاست‌های حکومتی حاکم بر خاطرات جنگ وارد می‌شده است:

«اختلاف نظر بین رزمنده‌ها خیلی زیاد شده بود... من خب چون یکم از این کارها کرده بودم گفتم این گروه رو راه می‌اندازیم ولی مثلاً با این شرط و شروط که آقا اگر کسی بخواد بیاد حرفی بزنه... چقدر هم به ما گفتند آقا دیانت عین سیاست ماست. فکر کردن که ما این رو نمی‌دونیم... گفتم بحث سیاسی نکنید تو گروه... فقط نقطه‌ی اشتراک رو بذاریم جنگ و خاطرات جنگ و خیلی‌ها هم حالا می‌گن... به قول معروف کاتولیک‌تر از پاپ. دوستان می‌گفتند مگه میشه؟ دیانت ما عین سیاست ماست... گفتم بابا اینارو همه رو من می‌دونم. اگر بخوایم این گروه پابرجا باشه... البته من یه پروژه شش ماهه داشتم‌ها یعنی زمان بندیش... ولی هر وقت خواستیم فضای مجازی رو حذفش کنیم دیدیم که یه جای پامون میلنگه یعنی مشکل پیدا می‌کنه برای همین سعی کردیم تقویتش کنیم»

بنابر آنچه که در بخش روش‌شناسی تشریح شد، هدف از تحلیل در این‌جا، شناسایی طرح‌واره‌های شناختی بوده که از طریق تعامل در گروه تلگرامی شکل گرفته و در سطح فرافردی چارچوب‌های معنایی و تفسیری یادآوری وقایع مهم جنگ را برای رزمندگان سابق به وجود آورده‌اند. کاربست تحلیل تماتیک این امکان را داد تا سنخ‌شناسی‌ای از اشکال طرح‌واره‌های شناختی، که به‌واسطه‌ی آن‌ها اعضای اجتماع رزمندگان مورد بررسی، وقایع مشترک جنگ را تفسیر و یادآوری می‌کنند، به دست آید. برای این منظور، در ابتدا داده‌های تحقیق (متن مکالمات و مصاحبه‌ها) را در واحدهای معنایی مشخص فشرده و خلاصه‌سازی کرده و برای هر کدام برچسبی در نظر گرفته شدند، که حاصل آن تعداد ۱۰۸۸ برچسب بود. در مرحله‌ی بعد با بهره‌گیری از منطق قیاسی-استقرایی و از طریق فرایند کدگذاری متعارف، تعداد ۴۰۴ مضمون یا تم توصیفی ساخته شدند. در ادامه، کدهای توصیفی‌ای که دارای معنا و فضای مفهومی مشترکی

در گردهمایی دوباره‌ی رزمندگان پیشین را در ارتباط با همین ویژگی می‌داند:

«...این شده بود به اینکه ما این گروه رو که راه انداختیم. یعنی نقطه‌ی ضعف این موضوع را می‌دونستیم چیه دیگه. گفتیم آقا پس بچه‌ها بیان توی فضای مجازی جمع بشند دیگه، و یک نکته‌ی جالب هم اینکه مثلاً بعد مدتی یکسری پولدار شدند یکسری بی‌پول شدند و فکرکن یه هیأتی می‌خواستند برنند بچه‌ها، یکی با بنز می‌اومد و یکی مثلاً با پیکان قراضه، و اینا دم در باید پارک می‌کردند و دم در سلام و علیک می‌کردند که این خودش یه مقداری باعث میشه که طرف شاید فکر کنه که ای بابا چرا اینجوری؟ هم ناراحت بشه و هم وازده بشه و هم بکشه کنار. اینجا فضای مجازی خوبی‌اش چی بود؟ این بود که همه باهم برابر بودند؛ پولدار و گدا و فلان. هرکی می‌تونست بنویسه می‌نوشت بعد بعضاً هم اتفاقاً فقرا بهتر از پولدارها می‌نوشتند و این باعث می‌شد که بچه‌ها جمع می‌شدند»

ب) گشودگی و شمولیت محیط تعامل از طریق ارائه‌ی صورتبندی متفاوت با تفسیر رسمی از جنگ

گروه تلگرامی رزمندگان، با توجه به امکانات تکنولوژیکی باز بودن، در دسترس بودن و تعاملی بودن فضای ارتباطات، به‌عنوان یک کانال مناسب برای پیکربندی، به اشتراک‌گذاری و انتشار روایات غیررسمی و حاشیه‌ای از گذشته ظاهر می‌شود. در اینجا کاربران فرصت منحصر به فردی برای به چالش کشیدن رویدادهای پذیرفته‌شده‌ی تاریخی و مقابله با روایت‌های مستقر دارند و لذا گروه حاضر فضای ارتباطی جایگزینی را برای به اشتراک‌گذاری خاطرات پیش‌تر سرکوب شده و صورتبندی حافظه‌ی جمعی آلترناتیو در اختیار رزمندگان قرار می‌دهد. (ت) یکی از مدیران گروه تلگرامی در مصاحبه‌ی خود به فشارهایی اشاره دارد که بر او و دیگر دست‌اندرکاران به‌دلیل انحراف فضای گروه از گفتمان رسمی دفاع

رمزگان‌های تفسیری موجود در فرهنگ انتخاب می‌شوند (وینتر و سیوان، ۱۹۹۹: ۳۶). این رمزگان مشترک به‌عنوان ساختارهای ذهنی طرح‌واره‌ای (زررباول، ۱۹۹۶)، سطحی از سازمان روایی را بر نحوه‌ی معنابخشی گروه‌ها به حوادث و رویدادهای تاریخی تحمیل می‌سازد. در نتیجه شیوه‌هایی که از خلال آن‌ها، هر یک از اعضای گروه رویدادهای جنگ را یادآوری می‌کنند، شباهت قابل توجهی باهم داشته، طوری که می‌توان صحبت از وجود چارچوب مشترک پایداری کرد که هر عضوی که بخواهد تجربه‌ی روزهای جنگ خود را به یاد آورده و درباره‌ی وقایع آن روزها تأمل کند، در چنین چارچوب معناسازی خواهد بود (بارتلت، ۱۹۹۵: ۲۹۶).

بودند باهم گروه‌بندی شده و بدین ترتیب ۲۷ مقوله یا تم تفسیری استخراج گشتند. در آخرین مرحله نیز و در سطح انتزاعی بالاتر چهار مضمون یا تم فراگیر از میان مقولات تفسیری موجود شناسایی شدند. در ادامه‌ی مقاله، به این مضامین فراگیر و مقولات تفسیری شکل‌دهنده‌شان از طریق طرح‌واره‌های مربوطه اشاره می‌شود:

۴٫۱ ساخت معنا در حافظه‌ی افراد

وینتر و سیوان در پژوهش‌شان در ارتباط با یادآوری جنگ جهانی اول در سطح گروه‌های اجتماعی کوچک روشن می‌سازند که بازنمایی جنگ در هر یک از این گروه‌ها از طریق رمزگان تفسیری^۱ یا ساختاری خاصی صورت می‌گیرد، رمزگانی که اغلب از میان طیف

جدول ۱ فضای مفهومی مضمون کلیدی ساخت معنا در حافظه‌ی افراد

مقوله‌ی فراگیر	مقولات تفسیری	مقولات توصیفی
ساخت معنا در حافظه‌ی افراد	فضای روزمره جبهه	خاطره‌های عادی-مسائل روزمره و عادی جبهه-ژست گرفتن-فضای روزمره جنگ-فضای همدلی در جبهه-دعواها و اختلافات-اهمیت اشیای روزمره-کلافه‌گی از پخش صدای تبلیغات-بازی و ورزش در جبهه-رزمندگی معتاد-رزمندگی خلاف-کف رفتن از تدارکات-جیم زدن رزمنده
	ترس و وحشت برای زندگی	یادآوری ترس‌ها-ترسیدن و عقب رفتن در شب عملیات-ترسناک بودن منطقه‌ی عملیاتی-فضای متشنج-امید به زنده ماندن تا لحظه‌ی آخر-تصور زنده نماندن-شوک شدن در میانه‌ی نبرد سنگین-سختی‌های عملیات-نامرد بودن خمپاره ۶۰ به دلیل خبر نکردن-سر قرار رسیدن خمپاره-عجیب بودن تجربه در جنگ-ترس از کشته شدن توسط خودی-شرح نحوه‌ی کشتن دشمن-احتمال اشتباهی کشتن-تهدید به کشتن نیروی خودی-قصد خلاص کردن هم‌رزم از درد-دوراهی احساسی محرک کنش: شجاعت یا ترس-نقیصه‌ی ترس یا حفاظت از جان-احتمال وجود خائن یا نفوذی-انتظار اسارت-زنده پوست کردن در اسارت-شکنجه شدن در اسارت-ترس از اسارت-شانس در زنده ماندن-خاطره‌ی سخت
	موقعیت طنز آبرونی	طنز موقعیت در جنگ-خلق موقعیت طنز آبرونی (وارونه‌گرایی)-شوخی با هم‌رزمان-روحیه‌ی شوخ‌طبعی در جبهه-طنز در جبهه-القاب طنز در جبهه-خاطره‌ی شیرین پارودی-شیطنت‌های هم‌رزمان-شوخی برای حفظ روحیه
	نیروی معنوی جبهه	وجود نیروی الهی در جنگ-توصیف کاریزماتیک از شهیدان-تحت تأثیر شخصیت فرمانده-ویژگی نیروبخش کنش شهید-ویژگی هم‌رزمان: مردان بی‌ادعا-جرأت بالای شهید-توانایی کشتن دشمن به اذن خدا-رویداد معجزه‌وار-یاری خداوند در زیر شکنجه-جسم مطهر سعادتمندان همیشگی-فضای رحمت و مغفرت الهی-معجزه‌ی خدا-نورانیت چهره‌ی خاکی-تغییرات روحی و روانی در جبهه
	مظلومیت	مظلومیت شهدا-مظلومیت گردان-شهید مظلوم-تاریخی بودن مظلومیت تیپ-دفاع مقدس سرشار از مظلومیت-مظلوم بودن آزاده‌ها-گواهی دادن پیکر شهدا-نامردی به تمام معنا

¹ Interpretive code

که چارچوبی را برای بازتفسیر گذشته و ارتباط آن با حال در اختیار رزمندگان سابق قرار می‌دهند. بدین ترتیب، در گروه مورد مطالعه، مقولات تفسیری یاد شده رویدادهای تجربه‌شده‌ی جنگ را قابل فهم ساخته و آن‌ها را به معنا مجهز می‌سازند.

۴،۲ جایگاه‌های حافظه

همان‌طور که هالبواکس در آثار خود نشان می‌دهد می‌توان حداقل از وجود دو نوع متمایز، و نه به‌طور واضح مکمل از حافظه‌ی جمعی یاد کرد: الف- خاطرات فردی با چارچوب اجتماعی؛ ب- بازنمایی‌های یادبودی جمعی و آثار حافظه‌ای. نوع اول از حافظه‌ی جمعی با رویکردی ذهن‌گرایانه، نمایان‌گر «خاطرات فردی با چارچوب اجتماعی» یا به عبارتی «تجمع خاطرات فردی اعضای یک گروه» است؛ درحالی‌که نوع دوم مبتنی بر برداشتی عین‌گرایانه به محصولات و فعالیت‌های حافظه‌ای و یادبودی در سطحی فراتر از فرد اشاره دارد (رجوع شود به: اولیک^۱، ۱۹۹۹). در ارتباط با نوع دوم از حافظه‌ی جمعی است که می‌توان همچون پیر نورا صحبت از جایگاه‌های حافظه کرد؛ یعنی قلمروهایی که محل تبلور حافظه‌ی جمعی است و افراد در آن خاطرات خود را پیوسته ساخته و بازسازی می‌کنند (نورا، ۱۹۸۹).

فضای روزمره‌ی جبهه، ترس و وحشت برای زندگی، موقعیت طنز آبرونی، نیروی معنوی جبهه و مظلومیت، رمزگان مشترک و چارچوب پایداری هستند که از طریق تعامل اعضای گروه باهم و با اشکال نهادی فرهنگ شکل گرفته‌اند. این طرح‌واره‌های ذهنی مشترک که بعضاً همچون مظلومیت و نیروی معنوی جبهه ریشه در سنت‌های دیرین فرهنگ دینی جامعه دارند، به شکل سناریوهای شناختی دانسته‌ها و اطلاعات اعضای گروه رزمندگان از دوران جنگ را به شیوه‌ای نظام‌مند و قابل بازیابی و بازخوانی سازمان‌دهی کرده و بدین ترتیب خط داستانی کلی واحدی را در خاطرات رزمندگان منعکس می‌سازند. لذا می‌توان گفت معنای جبهه و جنگ برای رزمندگان مورد مطالعه، از یک طرف در فضای روزمره‌ی جبهه تعریف شده؛ فضای روزمره‌ای که از آن بعضاً روایتی مبتنی بر طنز ارائه می‌شود. از طرف دیگر، این معنا ریشه در احساسات مشترکی چون ترس و وحشت دارد که از طریق ارتباطی که با اعمال و هیجانات بدنی برقرار می‌کند، لایه‌به‌لایه از تجربه‌های معنادار ذهنی را ثبت می‌کند. نیروی معنوی جبهه و مظلومیت رزمندگان به‌عنوان مجموعه‌ای کدگذاری شده از طریق سنت‌های شیعی به مجموعه‌ای از پیش‌فرض‌ها، هنجارها و مدل‌های عمل ارجاع دارند

جدول ۲ فضای مفهومی مضمون کلیدی جایگاه‌های حافظه

مقولات تفسیری	مقولات	مقولات توصیفی
فراگیر	مقوله‌ی	
	تفسیری	
جایگاه‌های حافظه	زمان و مکان‌های نشان‌دار	خاطره مشترک از شنا در سد دز-اولین روز ورود به گردان-آموزش‌های سخت و طاقت‌فرسا-اسم بردن از اماکن معروف برای تداعی خاطره-ماجرای بسیار مهم در تاریخ جنگ تیپ-بازیابی خاطرات نحوی ورود به جنگ و گردان-بازیابی زمان خاطره‌ها با عملیات‌ها-تداوم خاطره برحسب مرحله‌ی عملیات-تداوم خاطره برحسب مکان خاطره-اهمیت روز و مکان خاص عملیات گردان-اهمیت وقایع روز خاص در تاریخ گردان-اهمیت مکان خاطره-اهمیت زمان خاطره-خاطره‌ی مشترک اعزام گردان به مشهد-پیدا کردن زمان و مکان خاطره از طریق گفت‌وگوی هم‌زمان-اهمیت نام و نحوی شکل‌گیری گردان-خاطره‌ی اعزام به جبهه
	لحظات مهم شهادت و اسارت	یادآوری لحظات شهادت و اسارت-پرسش از وقایع گذشته-پرسش و پاسخ در ارتباط با جزئیات وقایع عملیات-یادآوری شب‌های عملیات-بازیابی حادثه‌ای مهم در تاریخ گردان-اهمیت روزی خاص در گردان-خاطره از فرمانده شهید گردان-خاطراتی از رشادت فرمانده شهید-توصیف صحنه شهادت

¹ J. K. Olick

	همرزمان-پرسش خانواده شهید از نحوه‌ی شهادت-ترومای واقعه‌ی جاده اهواز خرمشهر-خاطره‌ی مجروحیت-خاطره‌ی سخت از اسارت-ترومای عملیات
شعائر مذهبی به‌مثابه‌ی کارحافظه	استفاده از شعایر مذهبی برای یادآوری هم‌زمان-تقاضای صلوات برای شادی روح هم‌زم-منتهی شدن خاطره به صلوات برای شادی روح درگذشتگان-منتهی شدن مکالمات به لعن بعثی‌ها و طلب پاداش خیر برای هم‌زمان-منتهی شدن خاطره به دعای شفاعت مذهبی توسط شهید-طلب شفاعت در خاطره از شهید-حرکت مبارک تشکیل گروه تلگرامی-تشکیل گروه به برکت خون شهید-خدا خیرت بده خاطره‌اش رو زنده کردی-خاطره گفتن به‌مثابه‌ی خمس و زکات-خروجی خاطرات: زنده نگه‌داشتن راه شهید-یادآوری نماز و مناجات هم‌زم-یادآوری نماز جماعت در اسارت-یادآوری جلسات قرآن‌خوانی-واکنش به خاطره از طریق شعار-تعبیر از تجربه‌ی اسارت به عزت خدادادی-یادآوری خاطره از طریق شنیدن مناجات
یادیار تصویری	استفاده از فیلم جنگی برای توصیف شرایط-باز یادآوری خاطرات با عکس-استفاده از عکس برای یادآوری فرد-شناسایی هم‌زمان با عکس‌های قدیمی-مقایسه‌ی عکس‌های قدیم و جدید افراد-عکس از مراسم تیپ-تصویر از خود حین زیارت-نصب عکس شهیدان در گروه-تصویر کد و رمزهای شب عملیات-از یاد رفتن خاطرات به دلیل نداشتن عکس-استفاده از عکس برای ارجاع به خاطره-تغییر عکس گروه برای تداعی خاطرات-استفاده از فیلم آرشیوی برای تحریک خاطرات-تحریک خاطرات از طریق اسناد
نشان‌گاه زبانی	مفاهیم جنگی در ارتباطات مجازی-اصطلاحات جبهه در گفت‌وگوهای مجازی-استفاده از اصطلاحات نظامی برای شرح خاطره-استفاده از اصطلاحات کوچه‌بازاری-اصطلاحات عامیانه
لنگرگاه حسی	اهمیت حس‌ها در یادآوری خاطرات-شدت ضعف، گرسنگی و تشنگی-نا نداشتن در نتیجه‌ی خونریزی-کپ کردن با دیدن زخم هم‌زم-حس بی‌دفاعی در اسارت-ضعف جسمی و مسمومیت و تشنگی-وجود جمع جمیع حس‌ها در جنگ-احساس بی‌قدرتی در برابر شهید و اسیرشدن هم‌زمان

لحظات مهم شهادت و اسارت نیز از دیگر تقسیم‌بندی‌های شناختی هستند که توسط آن‌ها رویدادهای مشخصی به‌طور ذهنی پراهمیت تعریف می‌شوند. این لحظات محرک شروع روندهای مختلف عصب‌شناختی و ادراکی از ذخیره‌سازی خاطرات در گروه می‌باشند. یکی از مهم‌ترین این لحظات واقعه‌ی جاده اهواز-خرمشهر در سلسله وقایع معروف به دفاع سراسری بوده که امروزه شکل یک واقعه‌ی تروماتیک را برای گردان دارد. (ت) از فرماندهان سابق تیپ و از اعضای فعال گروه تلگرامی در مصاحبه‌اش علت اهمیت این واقعه را چنین شرح می‌دهد:

«یکی اینکه بعد اون جنگ تموم میشه، و دوم اینکه بعد حادثه طوری بود که غافل‌گیر شدیم و خب... جاده‌ی اهواز-خرمشهر که خیلی عجیب و غریب بود و هم اینکه خب آخر جنگ بود که قشنگ یادت می‌مونه. {اما} فکه و شرهانی هم خیلی موفق و خوب بود شاید چون موفق بودیم {در یادها

تحلیل گروه تلگرامی رزمندگان مورد مطالعه نشان داد که خاطرات آن‌ها از جنگ در اشکال مختلفی از جایگاه‌های خاطره‌عینیت یافته به‌نحوی که یاری‌گر اعضای این گروه در بازیابی و بازتفسیر گذشته‌ی جمعی مشترک آن‌ها در شرایط امروزی است. زمان‌ها و مکان‌های نشانه‌دار که عمدتاً در ارتباط با عملیات‌های مختلف گردان است باعث تداوم خاطره می‌شوند؛ چراکه برای اعضای گروه سرشار از معنا بوده و حس واقعیت جنگ را در آن‌ها برمی‌انگیزانند. یکی از مهم‌ترین این مکان‌های خاطره، سد دز بوده است که باعث تحریک، تداعی و تداوم خاطرات زیادی در گروه شده است. در مصاحبه با (م) یکی از فرماندهان این گردان از چرایی اهمیت این مکان پرس‌وجو شد:

«ببینید سد دز عین خونه‌ی اصلی اه تیپ...چی... لشک...گردان ما بود، یعنی انگار خونه‌ی اصلی‌مون بود خب؟ چرا؟ چون ما از همون اول که رفتیم سال ۶۵ اونجا مستقر شدیم... تا اواخر جنگ هم ما اونجا مستقر بودیم».

حافظه هستند که رزمندگان مورد مطالعه در گروه تلگرامی‌شان برای تشخیص و به‌یادآمدن ردخاطره‌های جنگ از آن‌ها بهره می‌گرفتند. ردخاطره‌هایی که شکل فشرده و رمزگذاری‌شده از تجربه‌های ضبط‌شده‌ی مرتبط با وقایع یا شخصیت‌های مربوط به جنگ هشت‌ساله می‌باشند.

۴٫۳ جست‌وجو برای معنا

افراد در هر اجتماعی در گذشته به دنبال معنا می‌گردند، و حافظه به معنا شکل می‌دهد، آن را خلق و حفظ می‌کند و اینکه این معانی روشن‌گر زمان حال و چراغ راه آینده‌اند. نقش اساسی حافظه در زندگی اجتماعی مرتبط با این واقعیت می‌باشد که «حافظه‌ی جمعی بخشی از آپاراتوس معناساز فرهنگ است»؛ نیاز ما به معنا، یا به عبارت دیگر، نیاز ما به ادغام شدن در چیزی که وجود و هستی فردی را دگرگون می‌سازد، اهمیت زیادی به حافظه‌ی جمعی می‌دهد؛ چراکه «تصویری که از جهان ارائه می‌دهد به قدری قانع‌کننده است که عمیق‌ترین پیچیدگی‌های آن را معنادار می‌کند» (شوارتز^۳ ۲۰۰۰: ۱۷ به نقل از میزتال، ۲۰۰۳: ۱۳). بدین ترتیب، جست‌وجوی ما برای معنا و برای تحمیل یک نظام معنادار بر واقعیت با تکیه بر حافظه و از طریق فرایندهای پویای آن همچون یادآوری و فراموش کردن، نبرد حافظه‌ها، و جست‌وجو برای حقیقت و عدالت به‌واسطه‌ی آشتی و اصلاح انجام می‌گیرد.

نمانده؛^۱ خب آدم تو غصه و شکست‌ها بیشتر زوم میکنه»

کار حافظه به معنای کار نظم و مفهوم بخشیدن به گذشته است. مشارکت کنشگران در کار حافظه و متعاقباً ارزش و قابلیت یادبود بخشیدن به یک رویداد از طریق عضویت آن‌ها در اجتماعات حافظه صورت می‌پذیرد (اروین-زارکا^۱، ۱۹۹۴). از این جهت، کار حافظه مرتبط با ساخت هویت، مشروعیت و نظم اخلاقی در اجتماعات است (کامن^۲، ۱۹۹۵). یکی از مضامین استخراج‌شده در تحقیق حاضر شعائر مذهبی به‌مثابه‌ی کار حافظه است که اشاره به الگویی دارد که طی آن شعائر مذهبی به جایگاهی برای کار حافظه تبدیل شده‌اند. برای نمونه، این الگو در زمانی که شنیدن مناجاتی موجب تداعی خاطراتی در بین اعضای گروه می‌شود یا در موارد متعددی که از عمل خاطره‌گویی تعبیر به نوعی مناسک مذهبی (همچون خمس و زکات) می‌شود، قابل مشاهده می‌باشد.

نظام‌های تصویری-رفتاری و زبانی-روایی از جایگاه‌های مهم حافظه‌ی انسان هستند (کتل و کلیمو، ۱۳۸۴: ۳۱۵). خاطرات می‌توانند در تصویر، زبان و حتی احساسات ذخیره شوند و این جایگاه‌های حافظه می‌توانند به‌مثابه‌ی نظام‌های نمادینی خاطرات را در خود رمزگذاری کرده و مجموعه‌ای از معانی مشترک را از گذشته در حال بازنمایی سازند. یادیارهای تصویری، نشان‌گاه‌های زبانی و لنگرگاه‌های حسی، سه شکل از جایگاه‌های

³ B. Schwartz

¹ Iwona Irwin-Zarecka

² M. Kammen

جدول ۳ فضای مفهومی مضمون کلیدی جست‌وجو برای معنا

مقوله‌ی فراگیر	مقولات تفسیری	مقولات توصیفی
جست‌وجو برای معنا	نوستالژی و حسرت گذشته	حسرت گذشته-تغییر زیاد امروز با قبل-موقعیت مشابه اما متناقض فرزندان-دلتنگی برای کانال‌های جبهه-مقایسه با شرایط امروز-دلتنگی برای غذای بد جبهه-دلخوشی‌های جبهه-چه روزایی باهم داشتیم-یادآوری صفای جبهه-پرشدن خلأ معنوی امروز با جنگ
	بازخوانی انتقادی گذشته	برگشتن عقب در اثر تمام شدن طاقت-همراهی نکردن هم‌زمان در جنگ-مشخص نبودن فرمانده-محبت خاص مخصوص عملیات-کتک زدن اسیر-وجود افرادی مایل به تسلیم-بی‌اطلاعی از چرایی عقب‌نشینی-انتقاد به مدیریت جنگ-ناراحتی از نحوه‌ی مدیریت جنگ-عقب‌نشینی از منطقه-شل‌شدن رزمنده‌ها پس از اعلام پایان جنگ-ناراحتی پس از قطعنامه-بی‌توجهی فرماندهان و فرمان‌های نامعقول آن‌ها-وضعیت کی‌به‌کی جبهه-طراحی عملیات‌های ناممکن-مشکل فنی تسلیحات-ای کاش نافرمانی می‌کردیم-نافرمانی از فرمانده-پنهان شدن فرمانده در میدان نبرد-کم‌کاری و تصمیمات غلط فرماندهان-جراحی عمیق به واسطه‌ی عمل خودی-ندانم‌کاری و بی‌کفایتی مسؤولان جنگ-بی‌آموزشی و بی‌تجربگی در جنگ
	نبرد حافظه‌ها	اختلاف در تفسیر از جنگ-اختلاف در تفسیر از نحوه‌ی مدیریت جنگ-عدم استقبال از خاطره‌نگاری رسمی- رویکرد وظیفه‌انگارانه در برابر رویکرد عدالت‌طلبانه-پرسشگری در برابر اجتناب‌ناپذیری حوادث جنگ-دعوت به جلسه‌ی حضوری برای رفع ابهام-بی‌فایده بودن جلسات حضوری برای رفع ابهام-اختلاف در روایت از واقعه-نبش قبر در برابر خاک ریختن بر روی واقعیت-اختلاف در بازگویی نقاط تاریک جنگ: دو شکل از خاطره‌گویی-اعتراض به گزینش خاطرات-رویکرد تحلیلی و از بیرون به وقایع جنگ
	عدالت واپس‌نگرانه	لزوم پاسخگو شدن فرماندهان-قانع نشدن از توجیهات-تاوان دادن فرماندهان-سرپوش گذاشتن بر ضعف فرماندهی با خاطره‌گویی-برخورد با نقد-خیانت به هم‌زمان در همراهی با روایت رسمی-لزوم عذرخواهی فرماندهان-غیرقابل بخشش بودن اشتباهات فرماندهان-احساس خفقان به دلیل نبود فضای نقد-ضرورت ایجاد فضای پرسشگری-اهمیت روشن شدن نقاط تاریک
	سیاسی‌شدن حافظه	شور بیشتر بحث‌های سیاسی-خطر ازهم پاشیدگی گروه به دلیل بحث‌های سیاسی-لزوم اتکا به نقاط اشتراک-ضرورت افزایش آستانه‌ی تحمل-اتکا به جبهه برای تداوم گروه-ارجاع به گذشته در مسائل اخلاقی قدرت سیاسی-اختلافات پس از جنگ میان رزمندگان-مرزگذاری جدید خودی‌ها
	فراموشی	فراموش کردن هم‌زمان-نشناختن به دلیل تغییر چهره-ناراحتی از فراموشی هم‌زمان-فراموشی اسم هم‌زمان- همه یادم نیستند-طلب حلالیت برای در یاد نبودن-فراموشی بخش‌هایی از خاطره-از یاد بردن هم‌زمان-به یاد نیامدن جزئیات-یادآمدن کم‌رنگ-حالت برزخی
	هم‌یادآوری	تأیید خاطرات دیگران-طوفان خاطرات-تداخل و تحریک خاطرات-کمک به یادآوری و اصلاح خاطرات توسط دیگران-اصلاح خاطره توسط هم‌زمان-بازیابی خاطرات منطقه‌ی عملیاتی-بازیابی خاطرات فراموش شده از طریق گروه-دعوت به تداوم خاطره-تداوم خاطره برحسب عنصر خاطره-ادامه دادن خاطره‌ی هم‌زمان-تکمیل خاطره‌ی هم‌زمان-پرسش و پاسخ در ارتباط با جزئیات خاطره-مرور خاطرات از طریق جلوه‌های اولویت‌دار رخ داده‌ها-تداخل پیش‌کنشی
	چارچوب مذهبی یادآوری	ارجاع به جنگ با مفاهیم مربوط به صدراسلام-شباهت شهیدان به یاران امام حسین-شباهت عملیات به عاشورا-بدن شهید یادآور عاشورا-برچسب‌های مذهبی و مقدس-استفاده از ایده‌ی مذهبی در تفسیر واقعیت گذشته-تبیین واقعیت جنگ با امردینی-نام‌گذاری برای تقدس بخشیدن به جنگ-حفظ جان با خواندن آیه- جنگ رفتن معامله با خدا-جنگیدن برای رضایت پروردگار-معنابخشی به ایام جنگ-شب‌های قدر انقلاب-نماز بر مزار شهید-صدای ملکوتی در شب عملیات-تقدیرگرایی مذهبی-صورت‌گرایی مذهبی-نعمت سختی جنگ
	کنترل فضای گروه	کنترل فضای گروه-جلوگیری از پراکنده‌گویی غیرمرتبط-مخالفت با هم‌زمانی مطالب سیاسی روز-یادآوری اهداف گروه-کنترل توسط مدیر گروه-تعریف شرایط ایده‌آل گروه-مطالب غیرمرتبط

	<p>با اهداف گروه-هدف سفر مجازی به روزهای خوش و ملکوتی جبهه-ممنوعیت مطلق بحث و طرح نظرات سیاسی-تلاش ناموفق برای عدم انتشار مطالب متفرقه-اهمیت یکپارچگی گروه-بحث‌های سیاسی آفت یکپارچگی گروه-لزوم جایگزینی عکس و اسم در پروفایل-لزوم حفظ ایمان-رسالت خاطره‌نویسی-تشویق خاطره‌گویی-تعریف اهداف جدید اجتماعی در گروه-تشکیل کارگروه آرشو عکس-تشکیل کارگروه خاطرات-تشکیل کارگروه صندوق قرض‌الحسنه-تشکیل گروه اخبار روزمره-مناسب نبودن گروه برای بحث‌های چالشی جنگ-ارجاع به گذشته‌ی مشترک برای حفظ گروه-جمع‌آوری مشخصات اعضا-فرار از گروه به دلیل خشک بودن-انحراف گروه به دلیل انتقادات چالش‌برانگیز-مدارا کنیم-تقاضا برای شرکت در جلسات حضوری-قرار عیادت حضوری هم‌رزم-اعلان برنامه‌های حضوری تیپ-قرار برای رفتن سر مزار شهدای گردان-انتظار اهداف بزرگ‌تر از خاطره‌گویی از گروه-برنامه‌ریزی برای دوره‌ی-اعلان مراسم ختم پدران شهید تیپ</p>
<p>دشواری و قابل بیان نبودن واقعیت حادثه</p>	<p>خلاصه کردن وقایع چندساعته در قالب چند خط-فضای ناکافی گفت‌وگوی مجازی-دشواری پرسش و پاسخ در رابطه با وقایع جنگ در فضای مجازی-دشواری بودن نگارش خاطرات روز اسارت-راحت‌تر بودن بیان شفاهی- تأکید بر مفصل بودن اتفاقات مهم-سختی بیان خاطرات عملیاتی به دلیل ناراحت کننده بودن-سختی بیان خاطرات به دلیل از دست دادن دوستان- درخواست برای درست بیان کردن خاطره-ضرورت ثبت دقیق و زمان‌مند وقایع عملیات-گناه غفلت از جزئیات خاطره-فکر زیاد برای بیان خاطره‌ای پر از جزئیات-خاطره‌ی تلخ از جنگ-قابل هضم نبودن خاطرات-غیرقابل درک بودن تجربه‌ی هم‌رزم اسیر-غیرقابل توصیف بودن اجساد شهدا-یاد آن سخت، بازگفتن آن سخت‌تر-اصرار بر بیان بدون اغراق خاطرات-اهمیت صداقت در بیان خاطرات-تردید در بیان خاطره به دلیل زیر سؤال بردن خود-سختی بیان خاطره به دلیل احتمال تمسخر توسط دوستان-ناگفته‌های دردآور-غیرقابل بیان بودن فضا و حالات</p>

جایگاهی نیز برای مناقشاتی با محوریت تضاد هویت‌ها می‌باشد و از آنجایی که گفتمان حافظه‌ی خود را به‌عنوان زبانی تثبیت کرده است که جوامع مدرن از طریق آن معضلات و مناقشات خود را بیان می‌کنند، نبرد بر سر حافظه امری معمول است (میزتال، ۲۰۰۳: ۱۲۰). در گروه تلگرامی مورد مطالعه نیز اغلب مناقشات و اختلافاتی بر سر نحوه‌ی روایت از جنگ مشاهده شده است. این مناقشات که ریشه در کشمکش‌هایی در سطح هویت، قدرت سیاسی و مشروعیت دارند، ضمن کاهش سطح همبستگی گروهی باعث به‌وجود آمدن گروه‌بندی و مرزبندی‌های جدیدی در داخل گروه اصلی تلگرامی شده‌اند. برای نمونه، در رابطه با استراتژی‌های مختلف خاطره‌گویی شکاف‌های عمیقی وجود دارد: دسته‌ای که خواهان پاسخگویی فرماندهان برای اشتباهات‌شان هستند، به‌گزینه‌ی خاطرات توسط گروه مقابل اعتراض داشته و آن‌ها را متهم به «خاک ریختن بر روی واقعیت» و «سرپوش گذاشتن بر ضعف فرماندهی با خاطره‌گویی» می‌کنند. شرح

فرایندهایی از حافظه که رزمندگان سابق جنگ در گروه تلگرامی‌شان با تکیه بر آن‌ها در جست‌وجوی معنای تجربیات مشترک خود از سال‌های جنگ بوده‌اند، عبارت‌اند از: نوشتالژی و حسرت گذشته، بازخوانی انتقادی گذشته، نبرد حافظه‌ها، عدالت واپس‌نگرانه، سیاسی شدن حافظه، فراموشی، هم‌یادآوری، چارچوب مذهبی یادآوری، کنترل فضای گروه، دشواری و قابل بیان نبودن واقعیت حادثه. در جدول فوق، کدهای توصیفی‌ای را که در کنارهم فضای مفهومی مشترکی را برای تعریف هر یک از مقولات تفسیری فوق ساخته‌اند، ارائه شده است. علی‌رغم آنکه بیشتر این تم‌ها شناخته شده هستند، برای درک و دریافت عمیق‌تر از برخی مقولات، شرح و توضیح بیشتری ارائه می‌گردد:

همان‌طورکه اشتراک وجهی از حافظه‌ی جمعی است، بحث و مذاکره و تضاد هم‌جوهی دیگر از آن هستند (کتل و کلیمو، ۱۳۸۴: ۳۳۶). از آنجایی که حافظه‌ی میدانی برای صورتبندی منافع، ارزش‌ها و آرمان‌های عمومی و خصوصی است، بیشتر اوقات

گروه نخست از شرایط مدیریت و فرماندهی جنگ، نهایتاً به خصلت اجتناب‌ناپذیر وقایع و رویدادهای جنگ اشاره می‌کنند. این «اختلاف در تفسیر از جنگ» به نحوی است که گروه نخست احساس می‌کند که در «بازخوانی انتقادی گذشته» مشترک‌شان محدود شده و در فضای سرشار از خاطرات رسمی جنگ که توسط نظم هژمونیک و مسلط شکل گرفته یا پشتیبانی می‌شوند، جای کمی برای روایت آن‌ها باقی مانده است.

۴،۴ حافظه و هویت

هویت اجتماعی به‌عنوان مفهومی دال بر احساس عاطفی تعلق به یک گروه مشخص و متمایز، دربرگیرنده‌ی هر دو حس همبستگی با اعضای گروه و تفاوت با بیرونی‌هاست (جنکینز، ۱۳۹۱). از آن‌جا که تداوم معنایی هر هویت فردی یا گروهی در گرو به یادآوردن یا به خاطر سپردن است، امروزه حافظه به‌طور گسترده‌ای برای مشروعیت بخشیدن به هویت فراخوانده می‌شود.

آن‌ها از حوادث جنگ دلالت بر نظرگاهی دارد که در چارچوب گفتمانی عدالت‌طلبانه شکل گرفته است. در مقابل، گروهی نیز هستند که نحوه‌ی خاطره‌گویی گروه نخست را شبیه به «نیش قبر» می‌دانند. این گروه که بارها علاقه و تمایل خود را به نحوه‌ی روایت‌سازی رسمی و غالب از جنگ نشان داده‌اند، اساساً خاطره‌گویی را شیوه‌ی مناسبی برای پیگیری حقیقت و عدالت و احیاناً از آن طریق درمان زخم‌های باز گذشته نمی‌دانند. رویکرد گفتمانی آن‌ها را به بازنمایی جنگ می‌توان وظیفه‌انگارانه دانست؛ چراکه بازسازی گذشته در شرایط امروز برای آن‌ها در راستای فهم ایدئولوژیک‌شان از کنش تاریخی خود بوده است. بدین‌نحو، عمل یادآوری برای آن‌ها بیشتر ماهیتی نمادین داشته که از طریق تکرار به دنبال القای ارزش‌ها و هنجارهای رفتاری خاص بوده و به‌خودی‌خود در معنای استمرار در جهت یک گذشته‌ی تاریخی مناسب می‌باشد. در میان این گروه یا دسته، سنت آیینی یادآوری در جهت مشروعیت‌بخشی به دعاوی و مطالبات نظم سیاسی حاکم به کار می‌رود. آن‌ها در مواجهه با نقد جدی

جدول ۴ فضای مفهومی مضمون کلیدی حافظه و هویت

مقولات توصیفی	مقولات تفسیری	مقوله‌ی فراگیر
لحن کنایه‌آمیز نسبت به مفاهیم قهرمانانه-لحن کنایه‌آمیز نسبت به ادبیات موجود-احساس سرخوردگی-نداشتن آمار و اطلاعات نیروها-نادیده‌انگاری در تاریخ‌نگاری رسمی جنگ- شرم از اسارت هم‌رزم- ناامیدی از شرایط امروز-رفتار با بازماندگان جنگ- خیانت به خون شهدا- شهدا شرم‌نده‌ایم- سخت‌ترشدن زندگی/مدد از شهدا-ناسپاسی جمعی-عدم پاس‌خگویی به سؤالات-عذاب وجدان نداشتن فرماندهان-رقت‌باربودن زندگی پس از جنگ-شکنجه‌ی روحی توسط خودی-دنبال درجه بودن فرماندهان-دنیاپی شدن زندگی	حس مشترک سرخوردگی	
احترام و یاد از همسنگران-شکر خدا از فراموش نکردن هم‌رزم-افتخار به همنشینی با بهترین‌ها- دلبستگی به شهیدان-شهید والامقام-تمجید و افتخار به هم‌زمان-افتخار به دوستان-افتخار به دوران مشترک-افتخار به هم‌زمان-شیرمرد-عدالت و شجاعت فرمانده-نسل تکرارنشده-اسوه صبر بودن اسیران-مرد بودن شهدا-تکرارنشده‌ی در تاریخ-سختی عبور از روی بدن شهید-دل‌اورمردان-نجات یافتن توسط هم‌رزم	احترام و یاد از همسنگران	حافظه و هویت
بازشناسی خود در گذشته مشترک-جوان و بی‌تجربه-هویت گذشته: نوجوان ساده و بسیجی-اهمیت گذشته مشترک در گروه-رنج مشترک در گذشته-شناسایی یکدیگر به‌عنوان یک نسل-هممون صادقانه جنگیدیم-سرنوشت مشترک-تجربه بی‌نظیرترین اتفاقات-پرسش از کنش‌های گذشته خود- خلاقیت‌های فردی-وضعیت قبل از جذب در گردان-بهترین دوران با بهترین رفقا-یادکردن، پاس داشتن و ادامه دادن راه-باقی‌ماندن پای ارزش‌های گذشته-وفاداری برعهد و پیمان-ایستادن پای ارزش‌ها یا پیش رفتن با زمانه-نیاز به یادآوری برای به خود آمدن-سرمشق شدن سلوک شهیدان-لزوم	بازشناسی خود در گذشته مشترک	

	عدم فراموشی گذشته برای کنش اخلاق‌مدارانه-پیاپی شدن تدریجی از قطار انقلاب-احساس تنهایی با شهادت دوست-باختن به دلیل شهید نشدن
نمایش فروتنی	نمایش فروتنی پس از ذکر نام فرد-تواضع گوینده‌ی خاطره-تعارف-دست‌بوس بودن هم‌رمز-خاک پای هم‌رمز بودن-اظهار فروتنی-جامانده از شهدا-نداشتن لیاقت شهادت-عدد نبودن در برابر عظمت هم‌رمز
لذت و درد از شنیدن خاطرات	لذت از شنیدن خاطرات-به‌دست آوردن آرامش با یادآوری دوستی‌های گذشته-شنیدن خاطره به‌مثابه‌ی بوییدن عطر آن روزها-احساس شور و شغف از یادآوری شب عملیات-احساس ناراحتی در نتیجه‌ی شنیدن خاطره-مریض شدن با شنیدن خاطرات اسیران-خاطره بیشتر افسوس بیشتر باز یادآوری هم‌رمز هم‌محل از طریق گروه-به‌خاطر آوردن دیگر هم‌رمز هنگام شنیدن خاطره-پیگیری احوال هم‌رمز-آگاهی از مریضی و فوت هم‌رمز-یافتن دوباره‌ی هم‌رمز بعد از روز نبرد-پیدا کردن هم‌رمز پس از سال‌ها در گروه-تشکر از دعوت و راه‌اندازی گروه-بچه محل بودن شهیدان-اهمیت باهم بودن در نتیجه گروه-بیان همدردی-اظهار همدردی پس از خاطره-قوت قلب از حضور در جمع-کمک گروه در یاد آمدن خاطرات-در جست‌وجوی هم‌رمز بودن-جست‌وجو و یافتن هم‌رمز-تذکر زنده بودن هم‌رمز-تداوم رسالت شهدا با یادآوری خاطرات-یادشون کردیم، انشالله که یادمون کنند-معنا یافتن زندگی با خوانش خاطرات
همراهی و همدردی	

خاطرات شیرین و همین‌طور احساس درد از یادآوری خاطرات تلخ، با اظهار و بیان همدردی پس از خاطره‌گویی دیگر اعضا، با نشان دادن رفتاری همدلانه در گروه و در نهایت از طریق همانندسازی «خود» با «دیگری» دردمند و متعاقب آن، بازشناسی خود در روایت گروهی از جنگ، هویت خود را سامان می‌بخشند.

۵ نتیجه‌گیری

طی یک دهه‌ی گذشته، تأثیر رسانه‌های اجتماعی در زمینه‌های مختلف اجتماعی به میزان قابل توجهی افزایش یافته است. یکی از این زمینه‌ها در ساخت حافظه‌ی جمعی است؛ بدین‌نحوکه با کاربست این رسانه‌های جمعی قابلیت‌های باز یادآوری و بازسازی گذشته به‌طور بنیادینی متحول گشته است. امکان استفاده از پلتفرم‌های «پویا» موسوم به «وب ۲٫۰» ظرفیت و عملکرد حافظه‌ای شهروندان عادی را گسترش داده و همین‌طور عرصه‌ی جدیدی را برای ترویج روایت‌های حافظه‌ی جایگزین و رقابت با دیدگاه‌های رسمی به وجود آورده است (هسکینز، ۲۰۰۷؛ هس، ۲، ۲۰۰۷؛ هیوز، ۳، ۲۰۱۲؛ مارشال، ۴، ۲۰۱۳، فلورینی، ۲۰۱۴). در این بوم‌شناسی جدید از

در گروه مورد مطالعه نیز، خاطرات جنگ، به‌عنوان باوری جمعی در برخی چشم‌اندازها از گذشته که در لحظه‌ی خاصی از زندگی گروهی آن‌ها به‌عنوان حقیقت پذیرفته شده، تکیه‌گاهی مهم برای هویت‌های فردی و جمعی‌شان می‌باشد. حس مشترک سرخوردگی، احترام و یاد از هم‌سنگران، بازشناسی خود در گذشته‌ی مشترک، نمایش فروتنی، لذت و درد از شنیدن خاطرات، همراهی و همدردی مقولاتی هستند که در خدمت ساخت روایت‌هایی قرار می‌گیرند که از خلال آن‌ها اعضای گروه، به شیوه‌ای با معنا رخدادهای گذشته و حال را در پیوند باهم قرار داده و به توضیح و بازتفسیر زندگی‌شان می‌پردازند. بدین ترتیب، خاطره‌ی جمعی جنگ به‌واسطه‌ی طرح‌واره‌های اشاره‌شده و با سازمان‌یابی در قالب الگوهای روایی مشترک، نوعی احساس تداوم را در زمان حال دائماً در حال تغییر ساخته و بدل به منبع اصلی هویت گروهی می‌کند. درواقع، اعضای گروه با نشان دادن سرخوردگی خود از شرایط امروز جامعه، با نمایش تمجید و افتخار نسبت به هم‌رمز و دوران سپری‌شده‌ی مشترک‌شان، با اظهار فروتنی در برابر عظمت هم‌رمز گذشته، با نمایش احساس لذت از شنیدن

³ C.R. Hughes

⁴ S. Marschall

¹ Ekaterina Haskins

² A. Hess

شده‌اند و برای رزمندگان داوطلب دیروز و شهروندان معمولی امروز فرصتی را ایجاد کرده تا در برابر نسخه‌های رسمی از تاریخ جنگ مقاومت کنند.

نتایج این تحقیق در ارتباط با «رسانه‌ای شدن حافظه» نزدیک به نتایج پژوهش ژائو و لیو (۲۰۱۵) می‌باشد. آن‌ها در پژوهش خود نشان داده‌اند که چگونه رسانه‌های اجتماعی، مشارکت شهروندان عادی در توزیع و تجمیع روایات و خاطرات آنلاین از گذشته در برابر نسخه‌ی اقتدارگرایی آن را فراهم می‌کنند. این دو محقق، با مطالعه‌ی موردی بر روی «سینا ویبو»^۱ به این یافته رسیدند که این رسانه یک فضای ارتباطی جایگزین برای اشتراک خاطرات پیش‌تر سرکوب‌شده، حاشیه‌ای و غیررسمی را به‌عنوان «نافرمانی مدنی» در اختیار افراد قرار داده و آن‌ها را در شکل حافظه‌ی جمعی آنلاین، به‌نحوی که متناسب با شرایط سیاسی اجتماعی متغیر چین باشد، انباشت می‌سازد.

در این‌جا نیز یک فضای رسانه‌ای آزاد و تا حد امکان دموکراتیک با فراهم آوردن شرایط برابر از طریق ارتباطات افقی، نه فقط امکان ایجاد نوعی حافظه‌ی بایگانی زنده و پویا را فراهم ساخته؛ بلکه فرصت‌های جدیدی را برای اعضای گروه جهت پرسش‌گری از آرشیوهای مادی پیشین که در چارچوب گفتمان رسمی دفاع مقدس شکل گرفته‌اند، ایجاد می‌کند. به بیان دیگر، پلتفرم تلگرام در اینجا هم بایگانی و هم ارتباط برای گفت‌وگو در مورد گذشته را ممکن می‌سازد و لذا امکان پیوند میان حافظه‌ی فرهنگی و حافظه‌ی ارتباطی را برای اعضای گروه فراهم می‌کند. اجتماع یادآوری‌ای که در اینجا با کمک تلگرام ساخته می‌شود، نقش تعیین‌کننده‌ای در پرورش یک آگاهی تاریخی جدید در مورد جنگ دارد. برخی از مقولات شناسایی‌شده در این تحقیق به‌عنوان طرح‌واره‌های ذهنی دخیل در فرایند باز یادآوری جمعی ردخاطره‌های جنگ، نشان

حافظه‌ی گسترش‌یافته، که تحت عناوین «حافظه‌ی الکترونیکی»، «حافظه‌ی موبایلی» یا بعضاً «حافظه‌ی شبکه‌ای» نامیده می‌شود، اشکال مختلف حافظه‌ی جمعی آنلاین می‌تواند راحت‌تر به اشتراک گذاشته شود و امکان اظهار و بیان را بدون نیاز به انطباق با اصول ارتباطی اکثریت افراد دارد.

در این تحقیق با بررسی گروه تلگرامی متعلق به رزمندگان سابق یکی از تیپ‌های لشکر ۱۰ سیدالشهدا تهران، نقش تلگرام به‌عنوان یک رسانه‌ی اجتماعی نوظهور در پیکربندی تجربیات و خاطرات اعضای این گروه از جنگ هشت‌ساله با عراق و (باز) شکل‌دهی به حافظه‌ی جمعی جنگ در میان این رزمندگان سابق و داوطلب مورد مذاقه قرار گرفت. برای این تحقیق از مردم‌نگاری مجازی به‌عنوان روش اصلی تحقیق استفاده شد، بدین شکل که در مرحله‌ی اول تمامی تعاملات اجتماعی که در فضای مجازی متعلق به این گروه تلگرامی اتفاق افتاد طی سه سال (۱۳۹۵-۱۳۹۲) به دقت مشاهده، ثبت و فهرست‌بندی شد و در مرحله‌ی بعد برای تجزیه و تحلیل عمیق‌تر گفته‌ها، بحث‌ها و روایات ارائه‌شده از جنگ، از تکنیک تحلیل تماتیک بهره‌برداری گردید. کاربست تکنیک تحلیل تماتیک کمک کرد تا با شناسایی و کدگذاری طرح‌واره‌های شناختی‌ای که سازنده‌ی چارچوب‌های معنایی و تفسیری یادآوری وقایع مهم جنگ در میان اعضای گروه تلگرامی هستند، نحوه‌ی ساخت‌یابی حافظه‌ی جمعی جنگ هشت‌ساله‌ی ایران و عراق در گروه تلگرامی متعلق به این هم‌زمان پیشین مشخص گردد. با استخراج الگوهای موجود در ساختارهای بین‌ذهنی معنابخش طی فرایند یادآوری جنگ ۲۷ مقوله‌ی تفسیری و در سطحی انتزاعی‌تر ۴ مقوله‌ی فراگیر به دست آمد. بررسی و شرح این مقولات نشان دادند که شبکه‌های اجتماعی به گزینه‌ای کم‌هزینه و گسترده برای جمع‌آوری و انتقال روایت‌های حاشیه‌ای پیش‌تر طرد شده از جنگ بدل

^۱ Weibo از محبوب‌ترین رسانه‌های اجتماعی کشور چین

اقتضات و مصلحت‌های نظام سیاسی نیست؛ بلکه با رویکردی آسیب‌شناسانه عدالت را در بازخوانی گذشته جست‌وجو می‌کند. لذا، تلگرام به‌عنوان یک پلتفرم ارتباطی پویا، به بسیاری از رزمندگان جنگ کمک کرده تا حافظه‌ی جمعی خود را در برابر حافظه‌ی دولتی تعریف کرده و بدین ترتیب به آن‌ها یاری رسانده تا صدای گم‌شده و قدرت ازدست‌رفته‌ی خود را بازیابند.

منابع مالی

این مقاله حمایت مالی نداشته است.

تعارض منافع

در تدوین این مقاله نویسنده هیچ‌گونه تضاد منافی ندارد.

تقدیر و تشکر

نویسنده مایل است از حمایت‌ها و راهنمایی‌های دکتر حیدر جانعلیزاده چوب‌بستی و همین‌طور از کمک‌های سیده محدثه حسینی‌نیا علمداری در انجام این پژوهش قدردانی نماید.

از آن دارد که کیفیت گفتمانی حافظه‌ی جمعی جنگ در گروه مورد بررسی، تا اندازه زیادی متفاوت از چارچوب‌های رسمی حافظه‌ی عمومی جنگ است. حافظه‌ی رسمی جنگ که متکی بر «فرمالیسم جزم اندیشانه» و بازگویی واقعیت در شرایط ایده‌آل (جای شرایط پیچیده یا مبهم) است، گذشته را در زمینه‌ای انتزاعی از جاودانگی و تقدس ارائه می‌کند؛ درحالی‌که در حافظه‌ی دیجیتال جنگ، صدای رسمی و غالب جنگ از طریق الگوهای روایی انتقادی، عدالت‌طلبانه و سیاسی‌شده به چالش طلبیده می‌شود. غالب طرح‌واره‌هایی که در برابر نسخه‌های بازسازی‌شده و برنامه‌ریزی‌شده از جنگ توسط نظم سیاسی حاکم قرار می‌گیرند، تم و مضمون جست‌وجو برای معنای گذشته را دارند؛ بازخوانی انتقادی گذشته، نبرد حافظه‌ها، عدالت واپس‌نگرانه، سیاسی شدن حافظه و فراموشی که به‌طور خلاصه به جست‌وجوی معنایی متفاوت از جنگ توسط رزمندگان داوطلب پیشین اشاره دارند. ریشه‌ی این معنایی‌های متفاوت، در به رسمیت نشناختن روایت‌هایی از جنگ است که نه‌تنها تابع

منابع

کرمانی، حسین (۱۳۹۸). «همه‌جایی شدن تلگرام: مطالعه‌ی دلایل جامعه‌شناختی استفاده کاربران ایرانی از تلگرام»، *مطالعات جامعه‌شناختی*، ۲۶ (۱): ۱۹۱-۲۲۰.

مرکز افکارسنجی دانشجویان ایران ایسپا (۱۴۰۰). *سنجش نگرش شهروندان پیرامون رسانه‌های اجتماعی*.

<http://ispa.ir/Default/Details/fa/2335>

مرکز آمار ایران (۱۳۹۹). *ایرانیان در شبکه‌های اجتماعی*.

https://amar.org.ir/Portals/0/a/marmozuui/infographics/Virtual%20network_99.pdf

جنکینز، ریچارد (۱۳۹۱). *هویت اجتماعی*. ترجمه‌ی تورج یاراحمدی. تهران: نشر پردیس دانش.

ذکایی، محمدسعید (۱۳۹۹). *هنر انجام پژوهش کیفی: از مسأله‌یابی تا نگارش*. تهران: نشر آگاه.

کتل، ماریا و جیکوب کلیمو (۱۳۸۴). معنا در حافظه‌ی جامعه و تاریخ: دیدگاه‌های مردم‌شناختی، ترجمه‌ی امید نیک‌فرجام، چاپ شده در: ساسانی، فرهاد، *گفتمان جنگ در رسانه‌ها و زبان ادبیات (با نگاهی به نوشته‌های جنگ جهانی نخست)*، صص ۲۸۹-۳۶۳. تهران، انتشارات سوره مهر.

- Assmann, A. (2008). Canon and Archive, In A. Erll and A. Nünning (eds), *Cultural Memory Studies*, pp. 97-107. Berlin: de Gruyter.
- Bartlett, F. C. ([1932]1995). *Remembering: A Study in Experimental & Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Birkner, T., & Donk, A. (2020). Collective memory and social media: Fostering a new historical consciousness in the digital age? *Memory Studies*, 13(4): 367-383.
- Brown, S. D., & Hoskins, A. (2010). Terrorism in the new memory ecology: mediating and remembering the 2005 London Bombings. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*, 2(2): 87-107.
- Church, Scott H. (2013). Digital Gravescaping: Digital Memorializing on Facebook, *The Information Society: An International Journal*, 29:3, 184-189.
- Clowes, R. W. (2017). Extended memory. In S. Bernecker, & K. Michaelian (eds) *The Routledge Handbook of Philosophy of Memory*. pp. 243-254. London: Routledge.
- D'Andrade, R. (1995). *the Development of Cognitive Anthropology*, New York: Cambridge University Press.
- DiMaggio, P. (1997). Culture and Cognition, *Annual Review of Sociology*, 23:263-87.
- Erll, A., & Rigney, A. (2009). *Mediation, Remediation, and the Dynamics of Cultural Memory*. Berlin and New York: de Gruyter.
- Ferron, M., & Massa, P. (2014). Beyond the encyclopedia: collective memories in Wikipedia. *Memory Studies*, 7(1): 22-45.
- Florini, S. (2014). Recontextualizing the Racial Present: Intertextuality and the Politics of Online Remembering, *Critical Studies in Media Communication*, 31(4): 314-326.
- Garde-Hansen, J. (2011). *Media and Memory*. Edinburgh: Edinburgh University.
- Garde-Hansen, J., Hoskins, A., & Reading, A. (2009). *Save As... Digital Memories*. Basingstoke: Palgrave.
- Hajek, A., Lohmeier, C., & Pentzold, C. (2016). *Memory in a Mediated World.: Remembrance & Reconstruction*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Halbwachs, M. ([1926] 1950). *The Collective Memory*, trans. F.J. and V.Y. Ditter. London: Harper Colophon Books.
- Harp, D., Grimm, J., & Loke, J. (2018). Rape, storytelling and social media: how Twitter interrupted the news media's ability to construct collective memory, *Feminist Media Studies*, 18(6): 979-995.
- Haskins, E. (2007). Between archive and participation: public memory in a digital age. *Rhetoric Society Quarterly*, 37(4): 401-422.
- Hervieu-Leger, D. (2000). *Religion as a Chain of Memory*. Oxford: Polity Press.
- Hess, A. (2007). In digital remembrance: vernacular memory and the rhetorical construction of web

- memorials. *Media Culture & Society*, 29(5): 812-830.
- Hine, C. M. (2007). Virtual Ethnography. In: L. M. Given (eds), *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Method*, pp.921-924. London: Sage.
- Hobsbawm, E., & Ranger, T. (1983). *The Invention of Tradition*. New York: Cambridge University Press.
- Hoskins, A. (2009). The mediatization of memory. In: J. Garde-Hansen, A. Hoskins and A. Reading (eds), *Save As... Digital Memories*. pp. 27-43. New York: Palgrave Macmillan.
- Hoskins, A. (2011). 7/7 and connective memory: interactional trajectories of remembering in post-scarcity culture. *Memory Studies*, 4(3): 269-280.
- Hoskins, A. (2014a). A new memory of war. In: B. Zelizer and K. Tenenboim-Weinblatt (eds), *Journalism and Memory*. pp. 179-191. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan,
- Hoskins, A. (2014b). The mediatization of memory. In: K. Lundby (eds), *Mediatization of Communication*. pp. 661-80. Berlin and New York: de Gruyter.
- Hoskins, A. (2017). *Digital memory studies: Media pasts in transition*. New York: Routledge.
- Hughes, C. R. (2012). ICTs and remembering the 200th anniversary of the abolition of the slave trade in Britain: an occasion for celebration or remorse? *Journal of Historical Sociology*, 25(2): 223-243.
- Irwin-Zarecka, I. (1994). *Frames of Remembrance*, New Brunswick: Transactions Book.
- Ivacs, G. (2015). Digital Trauma Archives: The Yellow Star Houses Project, In: A. L. Tota, and T. Hagen (eds), *Routledge International Handbook of Memory Studies*. pp. 205-217. London: Routledge.
- Jacobson, S. (2013). Does Audience Participation on Facebook Influence the News Agenda? A Case Study of the Rachel Maddow Show. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 57 (3): 338-355.
- Kammen, M. (1995). Some patterns and meanings of memory, In D. L. Schacter (eds), *Memory Distortion*, pp. 329-44. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Kaun, A., & Stiernstedt, F. (2014). Facebook time: Technological & institutional affordances for media memories. *New Media & Society*, 16(7): 1154-1168.
- Luyt, B. (2016). Wikipedia, collective memory, and the Vietnam war. *Journal of the Association for Information Science & Technology*, 67(8): 1956-1961.
- Marschall, S. (2013). The virtual memory landscape: the impact of information technology on collective memory and commemoration in Southern Africa. *Journal of Southern African Studies*, 39(1): 193-205.
- Mistzal, B. A. (2003). *Theories of Social Remembering*. London: Open University Press.
- Neiger, M., Meyers, O., & Zandberg, E. (2011). *On Media Memory: Collective*

- Memory in a New Media Age. New York: St. Martin's Press.
- Nora, P. (1989). Between memory and history, *Representations*, 26 (Spring): 7-25.
- Nora, P. (1996). General introduction: between memory and history. In: P. Nora (eds), *Realms of Memory: Rethinking the French Past*. pp. 1-20. New York: Columbia University Press.
- Olick, J. K. (1999). Collective Memory: The Two Cultures, *Sociological Theory*, 17(3): 333-348.
- Paez, D., Basabe, N., & Gonzales, J. L. (1997). A cross-cultural approach to remembering, In J.W. Pennebaker, D. Paez and B. Rime (eds) *Collective Memory of Political Events*, pp. 147-74. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Pentzold, C. (2009). Fixing the floating gap. The online encyclopedia Wikipedia as a global memory place. *Memory Studies*, 2(2): 255-272.
- Reading, A. (2009). Memobilia: the mobile phone and the emergence of wearable memories. In J. Garde-Hansen, A. Hoskins & A. Reading (eds), *Save As... Digital Memories*. pp. 81-95. New York: Palgrave Macmillan
- Schwartz, B. (2000). *Abraham Lincoln and the Forge of National Memory*. Chicago: Chicago University Press.
- Schwarz, B. (2010). Memory, Temporality, Modernity: Les lieux de mémoire. In S. Radstone and B. Schwarz (eds), *Memory: Histories, Theories, Debates*. pp. 41-58. New York: Fordham University Press.
- Urry, J. (1996). How societies remember the past, In S. Macdonald and G. Fyfe (eds) *Theorizing Museums Representing Identity and Diversity in a Changing World*, pp. 45-68. Oxford: Blackwell.
- Van Dijck, J. (2007). *Mediated Memories in the Digital Age*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Winter, J., & Sivan, E. (1999). Setting the framework, In J. Winter and E. Sivan (eds) *War and Remembrance in the Twentieth Century*, pp. 6-39. Cambridge: Cambridge University Press.
- Zelizer, B., & Tenenboim-Weinblatt, K. (2014). *Journalism and Memory*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan.
- Zerubavel, E. (1996). Social Memories: steps to sociology of the past, *Qualitative Sociology*, 19(3):283-300.
- Zerubavel, E. (1997). *Social Mindscape: An Invitation to Cognitive Sociology*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Zhao, H., & Liu, J. (2015). Social Media and Collective Remembrance: The debate over China's Great Famine on Weibo. *China Perspectives*, 1: 41-48.